

מיכל טור־כספא שמעוני, דנה פרג ומריו מיקולינסר
היבטים פסיכולוגיים של גיבוש זהות
ותרומתם להבנת מושג הזהות היהודית: סקירת הספרות המחקרית

מיכל טור־כספא שמעוני, דנה פרג ומריו מיקולינסר

היבטים פסיכולוגיים של
גיבוש זהות ותרומתם להבנת
מושג הזהות היהודית:
סקירת הספרות המחקרית

מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות
ולחיזוק החינוניות היהודית
אוניברסיטת בראילן - הפקולטה למדעי היהדות

התשס"ד

Michal Tur-Kaspa Shimoni, Dana Pereg and Mario Mikulincer

**Psychological Aspects of Identity Formation
and Their Implications for Understanding the Concept
of Jewish Identity: A Review of the Scientific Literature**

פרסום מס' 6 בסדרה
מחקרים וניירות עמדה
של מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחזוק החינוניות היהודית
עורך הסדרה: צבי זוהר

6 in the series

Research and Position Papers of the Rappaport Center

Series Editor: Zvi Zohar

מסת"ב 965-7307-05-8 ISBN

© כל הזכויות שמורות למחברים
ולמרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחזוק החינוניות היהודית
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן

ערכה: איריס אהרן
הביא לדפוס: יעקב חסון
עיצוב העטיפה: סטודיו בן גסנר, ירושלים
נדפס בדפוס "ארט פלוס", ירושלים
התשס"ד

© All Rights Reserved
to the authors and

The Rappaport Center for Assimilation Research and Strengthening Jewish Vitality
The Faculty of Jewish Studies
Bar Ilan University, Ramat Gan, Israel
2004

e-mail: rjcenter@mail.biu.ac.il

תוכן העניינים

7	פתיחה
11	הקדמה
13	1. התגבשותה של הזהות החברתית: מחקר ותאוריה
13	1.1 זהות אישית מול זהות חברתית
16	1.2 גיבוש הזהות בגיל ההתבגרות
19	1.3 התגבשותה של זהות כתהליך של השפעה חברתית
34	1.4 התפתחותה של זהות בגיל ההתבגרות: סיכום
35	2. זהות אתנית
35	2.1 אתניות מול זהות אתנית
38	2.2 מהי זהות אתנית?
40	2.3 הבסיס התאורטי לחקר הזהות האתנית
47	2.4 רכיבי הזהות האתנית
53	2.5 הכלים בהם הוערכה הזהות האתנית
58	2.6 גורמים הקשורים בזהות האתנית
65	2.7 זהות אתנית ומושג העצמי
70	2.8 זהות אתנית: סיכום

72	3. זהות יהודית
96	4. מודל אינטגרטיבי לזהות יהודית
102	מקורות

פתיחה

מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינוניות היהודית נוסד באוניברסיטת בר־אילן באביב 2001, ביוזמת רות וברוך רפפורט, שזיהו את ההתבוללות כסכנה הראשונה במעלה לעתיד העם היהודי. הנחת העבודה של המרכז היא, שההתבוללות אינה תהליך סטיכי אלא החלטה אנושית. אם בעבר החליטו יהודים להתבולל על מנת להימנע מרדיפות ומסטיגמה, הרי שכיום המצב שונה. כיום, ההתבוללות היא בעיקרה פועל יוצא מכך, שבעיני יהודים רבים, זיקות יהודיות הן פחות אטרקטיביות מן החלופות הפתוחות בפניהם בעולם הלא־יהודי הפלורליסטי שבהווה. הנחה נוספת היא, שחוסר אטרקטיביות סובייקטיבי זה אינו בהכרח תוצאה של היעדר ידע והיעדר "שיווק" מוצלח בלבד. מסתבר שנטיית יהודים רבים להתנתק מזיקות יהודיות, מקורה בליקויים ממשיים הקיימים בהיבטים מגוונים של החיים היהודיים בהווה.

מפני שההתבוללות אינה תופעת טבע הכרחית, ניתן לא רק לחקור את היבטיה וגילוייה השונים ולהצביע על שורשיהם, אלא אף להציע דרכי התמודדות לשם חיזוק החינוניות של העם היהודי בזמננו. בשנה הראשונה לפעילות המרכז, עסקו מספר חוקרים מוכשרים בחקר סוגיות שונות, שבהן משתקפות בעיות של המציאות היהודית בזמננו, ושמןיתוחן עולים ומשתמעים כיוונים אפשריים של שיפור ותיקון. הפרספקטיבה

של המרכז היא גלובלית, תוך הכרה במגוון הארצות וההקשרים שבהם חיים יהודים כיום, ותוך הבנה שתובנות וכיווני פתרון המתאימים להקשר יהודי אחד, אינם בהכרח ניתנים להעתקה להקשר־חיים יהודי אחר.

מריו מיקולינר הוא פרופסור מן המניין במחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטת בראילן, שם הוא עומד בראש מרכז פלג־ביליג לחקר המשפחה, והוא מומחה בעל שם עולמי בתחומים שונים בפסיכולוגיה [לפירוט תחומי המחקר והפרסומים של פרופ' מיקולינר, ניתן לפנות לאתר <http://www.biu.ac.il/soc/peleg/cv-mikulincer.html>]; ד"ר דנה פרג, שסיימה בהצטיינות את עבודת הדוקטורט שלה במחלקה לפסיכולוגיה, ניהלה את המחקר באופן שוטף, תחת הנחייתו הישירה של פרופ' מיקולינר; מיכל טור־כספא שמעוני היא ד"ר לפסיכולוגיה חברתית, מלמדת באוניברסיטת בר־אילן ובמכללת אשקלון, וחוקרת בתחום היחסים בין קבוצות.

בחיבורם הנוכחי, סוללים שלושת החוקרים הללו נתיב חשוב ומקורי, בכל הקשור להבנת ההיבטים הפסיכולוגיים של גיבוש זהות, וזאת תוך אינטגרציה בין ממצאיהם ותפיסותיהם של חוקרים קודמים בתחום ויישום המשתמע מכך ביחס לזהות היהודית. לדבריהם, גיבוש זהות הוא 'תהליך ארוך טווח ודינמי', הנפרס על פני שנים רבות, ועם זאת "ישנן תקופות מסוימות, וכן צמתים מרכזיים של קבלת החלטות, שלהם חשיבות רבה במיוחד לעיצובה של הזהות... החוקרים מסכימים על התפקיד החשוב שממלא גיל ההתבגרות בעיצוב הזהות" (עמ' 14). בהתאמה, מקדישים המחברים חלק נכבד מן הפרק הראשון בעבודתם לנושא גיבוש הזהות בגיל ההתבגרות, ולסוגי ההשפעות החברתיות המשחקות תפקיד בהתגבשות הזהות בכלל ובהתגבשות הזהות של המתבגר בפרט. הפרק השלישי של החיבור מוקדש לסוגיית הזהות האתנית. לאחר סקירה אנליטית־ביקורתית רחבה של סוגיה זו, מתמקדים החוקרים ב'זהותם האתנית של יהודים שאינם חיים בישראל, קרי זהותם היהודית' (עמ' 69). הם מבחינים בין אסכולה מחקרית הבוחנת זהות יהודית על פי מידת קיומן של התנהגויות שונות

האופייניות ליהודים, לבין אסכולה מחקרית שניה – 'הגישה הפסיכולוגית-חברתית' – אשר "מניחה, כי זהות יהודית היא ישות נפשית ייחודית שאינה חופפת לביטויים התנהגותיים. לטענתם של החוקרים [הללן], זהות יהודית מבטאת את המידה שבה היותו של האדם יהודי חשובה לו וקשורה בהיבטים אחרים של חייו" (עמ' 93).

לבסוף, משלבים המחברים את המידע העולה מן המחקרים המגוונים שבחנו, ומציגים "מודל אינטגרטיבי העוסק במשתנים התורמים להיווצרותה של הזהות היהודית. מודל זה מתבסס על המחקרים שנסקרו כאן, ומשלב את הגורמים הרגשיים, הקוגניטיביים וההתנהגותיים שאליהם התייחסו החוקרים השונים. המודל מבטא את הגישה כי בקרב היהודים של היום, ובפרט הצעירים שבהם, מתפתח דור חדש של יהודים. יהודים אלה אינם מייחסים חשיבות לחלק מהביטויים ההתנהגותיים המזוהים עם היהדות. עם זאת, הם משתוקקים למצוא אפיק חדש לבטא את הקשר למוצאם ולהשתייכותם לעם היהודי" (שם).

ניכר כי 'החריש העמוק' שביצעו המחברים בשדות המחקריים אותם הציגו וניתחו בחיבור זה, הוא שאפשר את היישום האינטגרטיבי בהצגת מודל מקורי לאפיונה ולהבנתה של הזהות היהודית. ברור כי חיבור זה מהווה מצע חיוני לכל מי שמבקשים לעסוק בסוגיית הזהות בכלל והזהות היהודית בפרט, וכי המודל המוצע כאן מהווה אבן יסוד לכל דיון עתידי בזהות היהודית של יהודים צעירים בימינו.

* * *

חובה נעימה לי, בהזדמנות זו, להודות לכל אלו אשר פעלו במסירות ובמימנות, ובכך אפשרו את הוצאת פרסום זה באופן הראוי: גב' איריס אהרן, ששקדה על העריכה הלשונית של המחקר, ואף משמשת כרכזת הארגונית של המרכז; מר בן גסנר וחברי הצוות של סטודיו "בן גסנר" לעיצוב בירושלים, שעיצבו את העטיפה; מר יעקב חסון, שקיבל על עצמו

את מלאכת המחשבת של ההבאה לדפוס; והצוות המסור של "דפוס ארט פלוס" בירושלים, שם בוצעה עבודת הדפוס. לבסוף, ברצוני להודות, בשמי ובשם אוניברסיטת בראילן, לבני הזוג רות וברוך רפפורט, שניהם דוקטורים לשם כבוד של האוניברסיטה, על דאגתם הכנה לעתיד העם היהודי, שבאה לידי ביטוי בהחלטתם להקים את המרכז ובתמיכתם הנדיבה בפעילותו. כשלוש שנים מלאו לפעילות המרכז, ואין ספק שבני הזוג רפפורט יכולים לציין בנחת, כי השפעות המפעל שיזמו כבר החלו לתת אותותיהן בעולם היהודי בן זמננו. יהי רצון שידעו בצוותא עוד שנים רבות של בריאות, אושר, וחיים רבי עניין ומעש.

צבי זוהר

ראש מרכז רפפורט

לחקר ההתבוללות ולחזיק החינויות היהודית

הקדמה

במשך שנים רבות שאפו היהודים בגולה להגשמתן של שתי מטרות: על מטרות אחת הייתה הישרדותו של העם היהודי תוך התגוננות מפני אפליה ותוקפנות. מטרה שנייה הייתה התערות בחברת הרוב ונטילת חלק אינטגרלי בחיי היומיום בה (הדבר נגע בעיקר ליהודי ארצות הברית) (Bershtel & Graubard, 1992; Cohen, 1983; Cohen & Fein, 1985; Waxman, 1990).

תמורות שחלו הן בחברת הרוב (כגון תהליכי מודרניזציה) והן אצל היהודים עצמם (כגון אימוץ מנהגי קבוצת הרוב והתבוללות), הביאו לידי כך, שעל המשכיותו של העם היהודי מוטל איום חדש ושונה מבעבר. במציאות שבה החיבור של הפרט לעם היהודי אינו ברור מאליו ובלתי ניתן לערעור, כפי שהיה קודם לכן, סבורים החוקרים כי יש להתמקד בחיבור הפנימי כפי שנתפס אצל הפרט, קרי בזהות היהודית. בסקירה זו נציג את הרקע התאורטי והאמפירי הנוגע לזהות היהודית. נפתח את הסקירה בתיאור התגבשותו של מושג העצמי, קרי הזהות, תוך התמקדות בגיל ההתבגרות, שבו מתרחשים שלבים קריטיים בתהליך. בחלק זה נביא תאוריות וממצאים המתייחסים לגורמים המשפיעים על גיבושה של זהות. החלק השני יתמקד במרכיבי הזהות החברתית של הפרט – הזהות האתנית. בחלק השלישי נדון בגיבושה

של זהות יהודית מנקודת מבטה של הגישה הפסיכולוגית. נחתום סקירה זו בהצגת מודל אינטגרטיבי של הגורמים המשפיעים על גיבושה של הזהות היהודית.

מטרתה של סקירה זו היא לגבש את הידע הקיים במחקר הפסיכולוגי על עיצובה של הזהות היהודית. המחקרים הפסיכולוגיים בנושא מצומצמים יחסית, והוא זכה לעניין רק באחרונה. ביקשנו אפוא לענות על החסר ולהציג באופן מסודר את הקיים, כנקודת פתיחה למחקר המשך. בעריכת סקירה זו התבססנו על מגוון של מקורות, ובכלל זה מאמרים שפורסמו בכתבי עת מוכרים, ספרים ודו"חות מחקר שנערכו במסגרות שונות. חשוב לציין כי מרבית החומר הנוגע לזהות היהודית, נערך בהקשר ליהודים החיים בארצות הברית, והדבר יבוא לידי ביטוי בסקירתנו.

1. התגבשותה של הזהות החברתית: מחקר ותאוריה

חוקרים רבים (למשל, Deaux, 1996) בחנו את הזהות או את מושג העצמי, על רכיביו השונים, ואת האופן שבו הוא מתגבש. מושג העצמי כולל רכיבים שונים, המגדירים היבטים נבדלים בתפיסתו של האדם את עצמו. כלומר, נכללות בו הסכמות שהפרט מחזיק לגבי עצמו (Markus & Wurf, 1987). סכמות אלה מכילות מידע לגבי אירועים ספציפיים או מידע כולל יותר. יתר על כן, סכמות העצמי מורכבות מתפיסה עצמית בזמנים שונים – עבר, הווה ועתיד – בצירי התייחסות שונים (Higgins, 1987). יש חלוקות שונות של רכיבי מושג העצמי; הרווחת שבהן מבחינה בין זהות אישית לזהות חברתית. נתאר כעת בקצרה את רכיבי מושג העצמי הנוגעים לסקירה זו.

1.1 זהות אישית מול זהות חברתית

החוקרים מבחינים בין **זהות אישית** (personal identity) ל**זהות חברתית** (social identity) (Gergen, 1971; Greenwald & Pratkanis, 1984; Miller, 1963; Singelis, 1994; Triandis, 1989). הזהות האישית מבטאת מאפיינים המבדילים את הפרט מאחרים (למשל תכונות אופי), ואילו זהותו החברתית מבטאת את המאפיינים שהוא חולק עם אחרים (למשל שייכות לקבוצות חברתיות). זהותו החברתית של הפרט נובעת מהגדרה עצמית באמצעות שייכות לקבוצה. במילים אחרות, שייכות לקבוצה

חברתית והמאפיינים המיוחסים לקבוצה זו משפיעים על תפיסתו של האדם את עצמו. ככל שהקבוצה המוגדרת נתפסת כמשמעותית יותר על ידי הפרט, כך תהיה לה השפעה נרחבת יותר על מושג העצמי שלו. החוקרים מתארים תת-חלוקה בזהות החברתית (Brewer & Gardner, 1996). הם מבחינים בין **זהות קולקטיבית** (collective identity) ל**זהות בין-אישית** (interpersonal identity). הזהות הקולקטיבית היא אותו רכיב בזהות הקשור בשייכות לקבוצות גדולות, לעתים מופשטות, שלפרט אין קשר אישי עם רוב חבריהן (כגון ישראל, גבר). הזהות הבין-אישית היא אותו רכיב בזהות הקשור בתפיסת קשרים עם אנשים, שעמם נמצאים ביחסי גומלין יום-יומיים (כגון הקשר עם ההורים). בדיון על התהליכים שבהם מתעצבת זהותו של הפרט (Kelman, 1998), מציג קלמן הבחנה בין המונחים **זהות אישית** (personal identity) ו**זהות קבוצתית** (group identity). הזהות האישית היא אותה ישות הנמצאת אצל הפרט, ואילו הזהות הקבוצתית מאפיינת את הקבוצה כקולקטיב, ורכיבים מתוכה מופנמים לתוך הזהות האישית של הפרט. לשון אחר, קלמן כולל בזהות האישית גם רכיבים הנוגעים להשתייכות קבוצתית¹. רכיבים אלה נכללו תחת המונח **זהות חברתית** בתאוריות אחרות (Brewer & Gardner, 1996). קלמן (Kelman, 1998) סבור כי זהות היא ישות דינמית המתפתחת לאורך החיים, מתייחסת לאופן שבו מגדיר האדם את עצמו מעבר למצבים, ומשקפת את הדברים שהוא מביא ליחסי הגומלין בהם הוא מעורב. אנשים נבדלים במידת היציבות של זהותם לאורך הזמן, אך אצל כולם הזהות משתנה ומתפתחת. גישה זו, הרואה בזהות ישות דינמית ומשתנה, היא חדשה יחסית, והיא שונה מגישות קודמות, שראו בשנות הילדות את השנים הקריטיות שבהן מתעצבת ונקבעת הזהות והופכת לקבועה וסטטית. אצל רוב האנשים, סבור קלמן, הזהות היא תוצר של הצטברות חוויות במשך החיים. הוא מציג מודל שלפיו הזהות היא, במידה רבה,

1 על מנת לשמור על אחידות המושגים, נתייחס בסקירה זו למונח **זהות אישית** כפי שהופיע אצל קלמן (Kelman, 1998), כאל זהות.

תוצר של השפעות חברתיות שהפרט נחשף להן עם גדילתו. לפי תפיסה זו, יש גרעין אישי (personal core) שסביבו נרקמים היבטים נוספים, שהם תוצר של השפעות וחוויות חברתיות. אף שהחוויות החברתיות עשויות להיות משותפות למספר אנשים, האינטגרציה של ההיבטים השונים ייחודית לכל פרט ופרט. גישה זו מנוגדת לתפיסות דיכוטומיות הרואות בזהות האישית השתקפות של "העצמי האמיתי", השונה מהתפקידים החברתיים שהאדם נוטל על עצמו, או מגישות הרואות בזהות אך ורק השתקפות של תפקידים חברתיים. הזהות, לפי קלמן, היא שילוב של כוחות אישיים וחברתיים.

הגרעין האישי שבזהות בא לידי ביטוי במאפיינים מולדים כהבדלי מזג (למשל אקטיביות מול פסיביות או חיפוש אחר גרייה לעומת הימנעות מגרייה). הבדלים מולדים נוספים נוגעים למגוון יכולות אינטלקטואליות ופיזיות. מאפיינים מולדים אלה הם ההתחלה של מה שהפרט הנו, ויש להם השפעה ניכרת על האוריינטציה של הפרט לסביבה (למשל, כיצד הוא מנצל את ההזדמנויות שהיא מעניקה לו). הגרעין האישי הוא נקודת ההתחלה שסביבה מתפתחת הזהות האישית. ככל שנוטלים חלק במגוון של יחסי גומלין חברתיים – ראשית בתוך המשפחה, ועם הזמן יותר ויותר במסגרות אחרות – נחשף הפרט להשפעות אחרות. מתוך ההשפעות האלה נגזרים הערכים, העמדות, האמונות והציפיות, אשר בתוספת לגרעין האישי, מהווים את הזהות המתגבשת. אלמנטים חברתיים אלה משתנים כאשר הם נקשרים לגרעין שבזהות וזה עם זה. חשוב לציין כי הזהות אינה כוללת אך ורק את הדימוי של האדם בעיני עצמו, אלא גם את האופן שבו הוא תופס שאחרים תופסים אותו. מאליו יובן שהדימוי בעיני אחרים, כפי שמופיע בזהות, אינו בהכרח מקביל לדימוי שיש לו בעיניהם. קלמן מבחין בין שלושה ממדים של זהות: יציבות, אינטגרציה ואוטנטיות.

יציבות: מידת השתמרותה של זהותו של אדם עם שינויי נסיבות החיים. מידת היציבות משתנה מאדם לאדם ועשויה להשתנות גם אצל אותו

אדם עקב חוויה טראומטית כלשהי. זהות יציבה משמעותה המשכיות לאורך זמן ופירוש של חוויות חדשות במסגרת הזהות הקיימת. אין פירוש הדבר כי אין פתיחות לשינוי או כי חסרה גמישות בלמידה של מצבים חדשים.

אינטגרציה: מידת קיומה של תקשורת בין החלקים השונים של הזהות. אין הדבר מחייב כי תהיה התאמה בין כל החלקים. נהפוך הוא, הכוונה היא כי תהיה הכרה בשונות והשפעה הדדית זה על זה.

אותנטיות: מידת ביסוסה של הזהות על הגרעין האישי: על נטיותו האמתיות של האדם, על הרקע שלו ועל החוויות והתפקידים שהוא ממלא. זהות אינה אותנטית כאשר היא מתבססת על הכחשה של היבטים בלתי רצויים או על התאמה לתפקידים ולציפיות על מנת לרצות אחרים.

1.2 גיבוש הזהות בגיל ההתבגרות

בפרק הקודם דנו בהגדרת הזהות כפי שמופיעה בספרות. הגישה הרווחת כיום רואה, כאמור, בגיבוש הזהות תהליך ארוך טווח ודינמי, המתחיל בילדות ונמשך לאורך כל החיים. חוויות שאנו חווים וקשרים שאנו קושרים עם אחרים משפיעים על זהותנו באופן מתמשך. עם זאת, ישנן תקופות מסוימות, וכן צמותים מרכזיים של קבלת החלטות, שלהם חשיבות רבה במיוחד לעיצובה של הזהות. למשל, בחירת בן הזוג במיעוטים אתניים היא החלטה משמעותית, שיש לה השלכות על היבטים שונים בזהות. הקמת משפחה עם חבר מאותה קבוצה אתנית תשמר את המרכיב האתני בזהות, יותר מאשר הקמת משפחה עם חבר המשותיך לקבוצה אתנית שונה.

החוקרים מסכימים על התפקיד החשוב שממלא גיל ההתבגרות בעיצוב הזהות. לפי תאוריית היווצרות זהות אגו (theory of ego identity formation) של אריקסון (Erikson, 1963; 1968), השגתה של זהות מגובשת היא תוצאה של חקירה המתרחשת לרוב בגיל ההתבגרות. את ההתפתחות הפסיכולוגית של הפרט מתאר אריקסון על פני שמונה

שלבם, הנפרסים במהלך החיים. גיל ההתבגרות הוא השלב החמישי, ובו מתמודד המתבגר עם משבר של זהות מול בלבול. במהלך הילדות משמשים ההורים דמות לחיקוי מבחינת עמדות, ערכים ודפוסי התנהגות. הדימוי העצמי הוא ההשתקפות של תפיסת הילד את עצמו בעיני הוריו. לעומת זאת, בגיל ההתבגרות הופכים החברים ומבוגרים נוספים סוכני השפעה משמעותיים. כאשר ישנה עקיבות במסרים בין הסוכנים השונים (למשל, ההורים וגם המורים בבית הספר מעניקים לנער תחושה שניתן לסמוך עליו), תהליך גיבוש הזהות יהיה קל יותר. כאשר התפיסות אינן עקיבות, והנער מבטא היבטים נבדלים לגמרי כאשר הוא נמצא בחברתם של אנשים שונים, אזי הוא יחווה בלבול תפקידים ויתקשה לשלב בין ההיבטים.

בדומה ליתר המבנים הנוטלים חלק בהתפתחותו של האדם, גם התפתחות הזהות מתרחשת בתהליכי הבשלה נורמליים, בהינתן תנאים חברתיים תומכים. במהלך החיפוש אחר הזהות מתנסה המתבגר בתפקידים שונים, בעוד הסביבה אמורה לספק לו את התנאים הבטוחים לכך. סביבה שאינה מאפשרת התנסויות כאלה, עלולה להוביל להתרחקות ולכך שהנער יחפש אפיקים זרים להתנסויות (כמו פְּתוּת). אריקסון סבור כי המטרה של שלב גיבוש הזהות בגיל ההתבגרות, היא יצירת דימוי אינטגרטיבי של עצמך כאדם ייחודי. לשון אחר, דימוי שלם ועקיב של הפרט בעיני עצמו, המורכב ממכלול המאפיינים שהוא מייחס לעצמו. זהות כזו היא זהות בריאה, ומאפייניה הם: (1) הבנה של המשכיות העצמי מעבר לאמן ומקום; (2) השגת כיוון ומטרה לחיים וביטוי בהיות ערכים ומטרות; (3) עצמי אינטגרטיבי המאופיין בתחושת שלמות; (4) העצמי שהוגדר מוערך באמצעות אחרים משמעותיים. הזהות הבריאה והאינטגרטיבית משמשת בסיס להתמודדות עם משברי זהות שיתרחשו מאוחר יותר.

אריקסון תיאר דיכוטומיה של זהות מגובשת מול בלבול מוחלט. מרסיה (Marcia, 1966; 1980) תיאר תמונה מורכבת יותר, של ארבעה מצבים שונים שהפרט יכול להימצא בהם בתהליך גיבוש הזהות. ארבעת המצבים משלבים שני מאפיינים, התמודדות עם משבר זהות (כולל חקר

זהות וקבלת החלטות) ומחויבות לגביה, והס: (1) בלבול (diffuse) – כאשר הפרט לא חקר את הזהות ולא קיבל מחויבות לגביה; (2) זהות קבועה מראש (foreclosed) – כאשר הפרט מחויב לזהות בלא שביצע חקירה לגביה (לרוב בעקבות ערכי ההורים); (3) זהות שעדיין לא נקבעה (moratorium) – כאשר הפרט נמצא בתהליך חקירה אך אינו מחויב לזהות; (4) זהות שהושגה (achieved identity) – כאשר הפרט מקבל על עצמו מחויבות לזהות לאחר חקירה. אין לבלבל בין מצב של זהות קבועה מראש (2) ובין מצב של זהות שהושגה (4), אף שבשניהם הפרט מבטא זהות מגובשת. זהות שנקבעה מראש אינה מלווה בבדיקה, בחקר ובהתמודדות עם משבר זהות. זוהי בעצם "זהות שאולה", ואין לה בסיס שיאפשר גמישות והתמודדות עם מצבים מורכבים כמבוגר.

כל אחד מהמצבים משרת צורך של הפרט (למשל הגנה על אמתות קודמות), ויש בו היבט חיובי ובריא בעבורו, אך גם היבט פתולוגי ובלתי מועיל. למשל, שלב הבלבול עשוי לבטא התייחסות קלילה למציאות או, לחלופין, התייחסות חסרת אחריות ורשלנית. שלב של זהות קבועה מראש עשוי להיתפס כמחויבות ונאמנות או דווקא כדוגמטיות וקשיחות. שלב של זהות שלא נקבעה מראש עשוי לבטא גמישות או, לחלופין, היסוס וחוסר יכולת להתחייב. שלב הזהות שהושגה נתפס ברובו כמבטא חוזק נפשי והסתגלות בריאה. אולם השגת זהות מוקדמת מדי עלולה להגביל את האדם ולמנוע ממנו קבלת החלטות הנכונות לו. השלבים השונים מבטאים מצבים רגשיים ופסיכולוגיים שונים. למשל, אחד הגורמים המניעים לשלב של זהות שנקבעה מראש הוא דפוס של הגנתיות יתר. כאשר האדם מונע מהצורך לשמר אמונות ועמדות קיימות, ואינו מוכן להעמיד אמתות כאלה בפני סימני שאלה, הוא מבטא מחויבות ללא בדיקה שלהן. המחקר מורה, כי בסולם שבחן נטייה להדחקה מול חיפוש אחר גרייה, הפגינה אנשים שנמצאו בשלב של זהות קבועה מראש נטייה גבוהה להדחקה, בהשוואה לאלו שלא גיבשו זהות (Mahler, 1969). אנשים שנמצאים בשלב של זהות שלא נקבעה מראש, מחפשים אחר גרייה ומוכנים לעמוד במצבי איזודאות המעוררים חרדה.

1.3 התגבשותה של זהות כתהליך של השפעה חברתית

במודל של מרסיה (Marcia, 1966; 1980) מתוארים מצבים שונים של גיבוש זהות, כאשר האדם יכול להיות במצב המאופיין בבלבול זהות מוחלט, או מנגד, במצב של זהות מגובשת לגמרי, שהיא תוצר של תהליך חקירה ושאלת שאלות. מרסיה אמנם מתאר את המאפיינים הרגשיים והפסיכולוגיים המאפיינים כל מצב, אך אינו דן בתהליך הפסיכולוגי המוביל למצבים אלה. במודל תאורטי של קלמן (Kelman, 1998), מוצג תהליך גיבוש הזהות כשילוב של תהליכי השפעה חברתית. אמנם אין החוקר מסייג את המודל להשפעות חברתיות בגיל ההתבגרות. אולם, כפי שכבר טענו קודם לכן, גיל זה הוא תקופה קריטית בגיבוש הזהות, ומהווה אפוא אחד ממוקדי עבודה זו. הדוגמאות שילוו את הצגת המודל יתמקדו, על כן, בתהליכים הנחווים במהלך גיל ההתבגרות.

לפי קלמן, תהליך התגבשותה של זהות כולל שלושה תהליכי השפעה חברתיים בסיסיים: התרצות, הזדהות והפנמה. **השפעה חברתית** מוגדרת כשינוי בהתנהגותו של אדם, הנובע מהשראה של אדם אחר או של קבוצה. הכוונה בהתנהגות גם לעמדות, דעות, אמונות, ערכים והעדפות. שלושת תהליכי השפעה נובעים מתנאים שונים ומביאים לסוגים שונים של שינוי. נתאר כעת את הרעיונות המרכזיים העומדים בבסיסו של כל תהליך השפעה, ואת היישום בהקשר להתפתחותה של זהות.

התרצות (compliance): תהליך שבו הפרט מסכים לאמץ המלצות או דרישות של סוכן ההשפעה, על מנת להשיג ממנו תגובה רצויה. כוחו של הסוכן טמון ביכולתו להעניק תגמולים על התנהגות התואמת את דרישותיו או להעניש על התנהגות שאינה נראית לו. דעות שנתקבלו באמצעות תהליך של התרצות, יבואו לידי ביטוי רק כאשר סוכן ההשפעה צופה בהתנהגות.

יישומו של תהליך התרצות בגיבושה של זהות, מתבטא במצבים שבהם אנשים מאמצים דפוסים מסוימים של הצגה עצמית, על מנת לרצות דמות משמעותית בעבורם. למשל, מתבגר המעוניין באישור

ובשבחים מהוריו על היותו אדם נדיב ודואג לחלשים, ינסה לשמר דימוי כזה במצבים שונים. דפוס ההתנהגות עשוי להפוך חלק מהזהות, אך יישמר כמרכיב חיצוני שנעשה מתוך כוונות שאינן תלויות בהתנהגות עצמה.

הזדהות (identification): תהליך שבו הפרט מאמץ התנהגות, משום שהיא נוגעת לקשר בין-אישי החשוב לו לצורך הגדרה עצמית. תהליך הזדהות קלאסי, הוא תהליך שבו הפרט מעוניין להידמות לסוכן מושך. ההזדהות עוזרת לאדם להגדיר את זהותו ולהשתייך לקבוצה חברתית רצויה. לא ההתנהגות כשלעצמה היא המעניקה לו סיפוק, אלא בעיקר האפשרות להיות כמו האחר. הקשר שהאדם מעוניין לשמר או לבסס דרך ההזדהות, עשוי להיות גם קשר של הדדיות – קשר שבו התפקידים של שני הצדדים מוגדרים זה ביחס לזה. אנשים יושפעו ויתנהגו בהתאם, כאשר הם תופסים את ההתנהגות כרלוונטית לקשר ולהגדרה העצמית שלהם בתוך קשר זה. אופי הקשר שונה בשני המקרים. בראשון, זהו קשר של הזדהות על מנת לאמץ את זהותו של האחר; בשני זהו קשר של הדדיות, כאשר האדם מזדהה עם האחר במובן האמפתי של המילה, כלומר עם הציפיות, התחושות או הצרכים שלו. הזדהות עשויה להתרחש גם בהקשר לקבוצה, כאשר הפרט רואה את ההשתייכות לקבוצה זו כחלק מההגדרה העצמית שלו.

הזדהות דומה להתרחקות, בכך שהפרט אינו מאמץ את ההתנהגות מפני שהתוכן שלה מספק בפני עצמו. השוני בין שני התהליכים הוא בכך, שבתהליך של הזדהות הפרט אכן מאמין בדעות ובפעולות שהוא אימץ. ההתנהגות מאומצת על ידו גם כלפי חוץ וגם באופן פרטי, והביטוי שלה אינו תלוי בנראות בפני הסוכן המשפיע. ההזדהות תלויה בתפקיד שהאדם נוטל על עצמו בכל רגע נתון. כאן אנשים אינם מונעים משאיפה לרצות אחרים או להתאים עצמם אליהם, אלא הם מעוניינים במילוי אחר ציפיותיו של האחר מהתפקיד שלהם. דעות המאומצות דרך הזדהות, קשורות למקור חיצוני ותלויות בתמיכה חברתית. הן אינן משולבות במערכת הערכים של הפרט אלא מבודדות ממנה.

תהליך ההזדהות תורם אף הוא להיווצרותה של זהות, אך באופן כללי אין הוא מביא בפני עצמו לזהות יציבה, אינטגרטיבית ואותנטית. בתהליך של הזדהות, אנשים נוטלים על עצמם אספקטים מסוימים של זהות של אחרים (למשל, של הורה או של חבר קבוצה באופן כללי). אלו הם אלמנטים ייצוגיים (conferred identity) המיתוספים לזהות "למען אחרים", כך שהפרט משלים או מפצה את עצמו על מאפיינים בעלי ערך בעיניו, שהוא חסר אותם. האלמנטים הייצוגיים אינם עוברים תהליך אינטגרציה למערכת היכולת והמאפיינים של הפרט, ואף לא למערכת הערכים שלו. רכיבים אלה אמנם קשורים במחויבות אישית ניכרת ובמעורבות רגשית, אך אינם אותנטיים כרכיבים שהושגו בתהליך של הפנמה.

מושג חשוב בהקשר לזהות ייצוגית הוא **זהות נומינלית**, הבאה לידי ביטוי כאשר אנשים מגדירים עצמם כחברים בקבוצה שאליה הם משתייכים, אך חשים מידה מינימלית ביותר של הזדהות עם קבוצה זו. הזהות הזו משמשת אך ורק לצורך הגדרת השתייכות לקבוצה, מבוססת על תפיסתם של אחרים את הקבוצה ואינה כוללת הזדהות עם ערכי הקבוצה. דוגמה בולטת בהקשר זה, נוגעת לזהות היהודית המאפיינת חלק מהיהודים בארצות הברית. הזהות היהודית הנומינלית באה לידי ביטוי בכך, שכל חברי הקבוצה רואים עצמם יהודים ואף משתתפים בחלק מההתנהגויות הנתפסות כאופייניות לקבוצה (כמו הליכה לבית הכנסת בחגים); עם זאת, אין הם חשים הזדהות חזקה עם ערכי היהדות, והיהדות אינה קשורה בהיבטים נוספים בזהותם.

הפנמה (internalization): תהליך זה מתרחש כאשר ההשפעה מתקבלת, מאחר שהיא עולה בקנה אחד עם מערכת הערכים של הפרט. תוכנה של ההתנהגות המושפעת מקבל כאן תגמול פנימי. ההתנהגות מאומצת משום שאנשים מוצאים אותה שימושית לפתרון בעיה, או מפני שהיא מתאימה לאוריינטציה שלהם. לשון אחר, הדעה מאומצת מכיוון שהפרט תופס אותה ככזו שתמקסם את מערכת הערכים שלו. כאן, הגורם המכריע הוא הקשר של הסוכן המשפיע לתוכן, כלומר יש הכרח

שתייחס לו אמינות. תהליך ההפנמה עשוי להיות רציונלי, כאשר האדם שוקל את המידע ומתאים אותו למערכת הערכים שלו. תהליך זה עשוי גם להתרחש על בסיס שאינו רציונלי. למשל, אנשים המאופיינים בתכונות אישיות של אוטוריטריות, יאמצו עמדות גזעניות התואמות לתפיסת העולם שלהם. התנהגות שהופנמה תתבטא במצבים, שבהם הערכים שהיא מייצגת יהיו רלוונטיים. היא אינה תלויה עוד במקור החיצוני שממנו נרכשה. התנהגות זו גמישה, ייחודית ומורכבת, בהשוואה להתנהגויות שנלמדו בתהליכים החלופיים.

תהליך של הפנמה מביא לזהות אותנטית, מכיוון שערכים, אמונות והתנהגות שהפכו חלק מהזהות בתהליך של הפנמה, עברו תהליך אקטיבי יחסית, הכולל הטמעה אל הזהות הקיימת והתאמה מסוימת אל המידע החדש. הזהות הנוצרת בהפנמה יציבה למדי ופגיעה פחות בפני שינויים, בהקשר החברתי. האלמנטים הופכים חלק ממערכת הערכים של הפרט, ומקבלים את החותם האישי שלו. זהות אותנטית מורכבת ברובה מאלמנטים מופנמים. זהות יהודית שהיא תוצר של תהליך הפנמה, באה לידי ביטוי בכך, שהזהות היהודית היא חלק בלתי נפרד מהזהות של הפרט. השתייכותו לעם היהודי חשובה לו מאוד, והיא מקבלת ביטוי בתחומים שונים בחייו. המשמעות היא, כי הזהות היהודית נרכשה בתהליך של עיבוד וחשיבה, ולא של קבלת אמתות כמובנות מאליהן. ערכים יהודיים ומנהגים, שאומצו בתהליך גמיש של ביקורת והתאמה לאדם עצמו, יהיו חלק משמעותי מהזהות שלו.

חשוב לציין, כי לשלושת התהליכים תרומה להיווצרותה של זהות. הם אינם בלתי תלויים, ולעתים פועלים ביחסי גומלין זה עם זה. בכל זהות ישנם אלמנטים שלא נרכשו בתהליך של הפנמה, שהם מושאלים או ייצוגיים. למעשה, שלושת התהליכים קשורים בתהליך ההתפתחות. ילדים עשויים לאמץ אספקטים של הגדרה עצמית דרך התרצות, כאשר הם קולטים מה יספק להם אישור של הוריהם. לאחר מכן מתרחש תהליך של הזדהות, כאשר הילד נוטל את תפקיד ההורה בהיעדרו, ויש באפשרותו לנבא אילו התנהגויות יביאו להתייחסות חיובית או שלילית של ההורה. התהליך שבו הילד שם את עצמו במקום הוריו, עשוי להעניק

תחושה של מסוגלות וכוח, והוא מאמץ את הדרך שבה ההורה תופס אותו. תהליך זה מלווה בחיזוקים אינטרינזיים ובהפנמה של רכיבי הזהות הרצויים.

השאלה אם אלמנטים שנרכשו בתהליך של התרצות או הזדהות יובילו להפנמה, תלויה בתנאים שבהם התרחשו התהליכים. למשל, התרצות עשויה לתרום להתפתחות של זהות אותנטית, כאשר מבליטים אלמנטים שיש להם פוטנציאל של אותנטיות; לדוגמה, עידודו של ילד לבטא כישרונות שלו, באמצעות חיזוקים ותגמולים ומתן אפשרות לביטוי עצמי ולהתנהגות חקרנית, ולא באמצעות הענשה, קונפורמיות וצייתנות.

1.3.1 שילובם של רכיבים חברתיים בזהות בתהליך של השפעה חברתית
בתהליך התגבשותה של הזהות, הופכים רכיבים חברתיים חלק מזהותו של הפרט². קלמן מתאר כיצד פועלים תהליכי השפעה חברתית, בהפיכתם של אותם רכיבים חברתיים לחלק מזהותו. **השאלה היא, מה הם התנאים הטובים ביותר להפנמה של רכיבים, שייכללו כחלקים אותנטיים בזהות אישית יציבה ואינטגרטיבית.** קלמן עוסק בשתי סוגיות עיקריות: (1) אימוץ של רכיבים ספציפיים כמו אמונות, ערכים, הנחות וציפיות; (2) התפתחות של עמדה כלפי הקבוצה עצמה.

(1) **אימוץ רכיבים:** לפי המודל של קלמן, כאשר הפרט מאמץ את האלמנטים של הזהות הקבוצתית, הם הופכים חלק מזהותו. אלמנטים אלה עשויים גם להשפיע על תפיסת העולם הרחבה של האדם. למשל,

2 קלמן (Kelman, 1998) מציע הגדרה חדשה למושג **זהות קבוצתית:** האופן שבו הקבוצה כולה מגדירה את עצמה – מאפיינים, ערכים בסיסיים, נקודות חוזק וחולשה, תקוות ופחדים, מוסדות ומנהגים, היסטוריה ושאיפות לעתיד. הזהות הקבוצתית קשורה, כמובן, במידה שבה חברי הקבוצה רואים עצמם משתייכים לישות אחת שיש לה קיום עצמאי נפרד, והיא אינה שווה לסכום התפיסות שמחזיקים חברי הקבוצה באשר אליה. זהות קבוצתית, כתופעה קולקטיבית, היא מורכבת ומשתנה מעבר לזמן, לתנאים ולמנהגי הקבוצה. עם זאת, יש לה רכיבים קבועים המאפשרים את הגמישות. קלמן רואה בזהות הקבוצתית מערכת של אמונות, ערכים, הנחות וציפיות, המועברת לחברי הקבוצה במהלך החברות (סוציאליזציה). הזהות הקבוצתית משפיעה על זהותו של הפרט, והיא הופכת חלק ממנה באמצעות תהליכי השפעה חברתית.

השתייכות לדת היהודית כוללת תפיסת עולם בדבר קיומה של האנושות, יחסים בין בני אדם ועוד. כאשר ידע, רגש ופעולות הנוגעים לקבוצה, הופכים חלק אינטגרטיבי מהזהות בתהליך של הפנמה, אזי הם הופכים חלקים אותנטיים. כך, מאפייני הזהות הקבוצתית מוערכים ועוברים תהליך של הטמעה לזהות האישית. בהשוואה לכך, תהליך של התרצות מוביל לקיום טקסי של המסורות, ללא מעורבות רגשית, ואילו הזדהות קשורה אמנם במעורבות רגשית רבה, אך רכיבי הזהות השונים מופרדים ללא גמישות.

קלמן מציג גישה מעניינת ליישום מודל ההשפעה החברתית על אימוץ רכיבים יהודיים לזהותם של בני נוער. לטענתו, ההתרחקות של בני נוער רבים מהיהדות נובעת מכך, שהיהדות מוצגת כישות אחת קבועה, שיש לקבלה כמות שהיא. מכיוון שהצעירים היהודים של היום חיים בעולם מודרני, המוקף בגירוים ומסרים שונים, הם אינם מצליחים להתקשר לאותה ישות ולהפנימה לתוך הזהות האישית שלהם. כך, המנהגים הדתיים מאומצים באופן חלקי, בתהליך של התרצות או הזדהות, ולעתים נדחים בגיל מאוחר יותר, כאשר האדם כבר אינו כה תלוי בהוריו.

על מנת לחזק את המשמעות של "להיות יהודי" בעיני הצעירים, מציע קלמן להציג בפניהם את היהדות על כל היבטיה המגוונים, ולאפשר אימוץ חלקי בלבד שלהם. למשל, הוא סבור כי יהיו כאלה שייקשרו לאלמנטים הלאומיים של היהדות (העם היהודי), ופחות לאלמנטים הדתיים. גמישות זו תאפשר ליותר צעירים ליצור משמעות פנימית של "מה זה בשבילם להיות יהודי".

(2) **התפתחות של עמדה כלפי הקבוצה:** השאלות הרלוונטיות כאן הן: עד כמה היותו של האדם חלק מהקבוצה תופס מקום מרכזי ומשמעותי בזהותו האישית? עד כמה הוא מגדיר עצמו במונחי השתייכות לקבוצה? עד כמה בולטת השתייכותו לקבוצה בחיי היום-יום, כמה הוא מעורב בכך, מהי מידת המחויבות והנאמנות לקבוצה, ועד כמה תחושת השייכות מוצקה?

על מנת לתאר את התשובה לשאלות אלה, מיישם קלמן את המודל למעורבות פוליטית (Kelman, 1997), המתאר שישה דפוסים של מעורבות אישית בקבוצה. דפוסים אלה הם שילוב של שני אופני התקשרות לקבוצה עם שלושה סוגים של יחס כלפיה. שני אופני ההתקשרות מהווים בסיס לנאמנות כלפי הקבוצה, והם התקשרות רגשית (sentimental) והתקשרות תועלתית (instrumental). התקשרות רגשית מתייחסת להתקשרות לקבוצה, המבוססת על תפיסה של אותה קבוצה כמייצגת את הזהות האישית וכמשקפת אותה. האדם נאמן לקבוצה, כל עוד היא מייצגת אותו כאינדיבידואל וכקולקטיב. התקשרות תועלתית מתייחסת להתקשרות לקבוצה על בסיס התפיסה, שהקבוצה עונה על הצרכים והאינטרסים האישיים של הפרט ושל יתר חברי הקבוצה. שני אופני ההתקשרות קשורים זה בזה, ולעתים אף מחזקים זה את זה.

ההתקשרות מגדירה את הנאמנות והמחויבות לקבוצה. מחויבות זו עשויה לבוא לידי ביטוי באופנים שונים, בהתאם לאופי הקשר עם הקבוצה והיחס כלפיה. המודל מגדיר שלושה סוגים של יחס, התואמים את שלושת תהליכי ההשפעה החברתית:

- (1) יחס המבוסס על חוקים ומבטא תהליך השפעה של התרצות. הפרט מקבל על עצמו את סמכותה של הקבוצה לקבוע חוקים, ובתמורה מצפה להיכלל כחבר בקבוצה ולקבל חלק שווה במשאבים העומדים לרשותה.
- (2) יחס המבוסס על תפקיד ומבטא תהליך, שבו הקשר של האדם לקבוצה מתבסס על הזדהות עמה ועל מעורבות פעילה בתפקידים הקבוצתיים. ברמה הרגשית, אנשים המחויבים לקבוצה דרך נטילת התפקיד, מייחסים להשתייכות לקבוצה תפקיד מרכזי ושואבים תחושת כוח ומעמד מכך. עם זאת, ההשתייכות לקבוצה משמעותית יותר מהאופן שבו השתייכות זו תואמת את ערכיו של הפרט.
- (3) יחס המבוסס על ערכים ומבטא מצב, שבו הקשר לקבוצה מתבסס על שותפות בערכים. כאן חברי הקבוצה הפנימו את ערכיה, מכיוון

שהם מצאו אותם כעולים בקנה אחד עם ערכיהם. המחויבות לקבוצה מייצגת חלק אותנטי בזהותם האישית.

מחויבות המבוססת על הפנמה ועל ערכים נוטה להיות יציבה ועמוקה יותר, אולם היא מורכבת יותר ונתונה לספקות ולביקורת. נאמנות המבוססת על חוקים היא רדודה וחסרת המשכיות, אך היא מתעוררת באופן אוטומטי בנוכחות הסמלים המתאימים. נאמנות המבוססת על תפקיד היא בעלת עצמה במיוחד, מכיוון שהיא משקפת מחויבות טוטאלית ומלאת התלהבות. נאמנות על בסיס ערכים היא מותנית, ואינה מחייבת תמיכה בקבוצה. חברי הקבוצה מעריכים את הפעולות שבהן הם מתבקשים לתמוך, על בסיס הערכים שלהם ושל הקבוצה, והם נכונים לבקר את הקבוצה ולהתנגד לה, כאשר ערכיה סותרים את הערכים שלהם. קלמן מביא כאן דוגמה הנוגעת לתמיכה של יהודי הגולה במדינת ישראל. לטענתו, מחויבות המבוססת על הפנמה, משמעותה קשר חזק יותר למדינת ישראל, המלווה בתמיכה שאינה אוטומטית אלא היא תוצר של חשיבה שיטתית ושקולה.

המודל של קלמן שופך אור על הבנת התהליך המורכב של גיבוש הזהות. הטענה המרכזית במודל היא, כי תהליך של הפנמה הוא תהליך מְסֻדָּר גבוה יותר, שבו המסר עובר עיבוד וחשיבה ביקורתית לפני אימוצו בידי הפרט. רכיבי זהות שאומצו בתהליך של הפנמה, תורמים להתפתחותה של זהות אותנטית ואינטגרטיבית. בהקבלה למודל של מרסיה (Marcia, 1966; 1980) ניתן לומר, כי אנשים הנמצאים במצב של זהות שהושגה, אימצו רכיבי זהות בתהליך של הפנמה. כלומר, מצב של זהות שהושגה הוא תוצר של חקירה ושל שאלות ביקורתיות, המלוות תהליך של הפנמה.

הבאנו תאוריות שונות המתייחסות למצבים התפתחותיים בגיבוש הזהות ולתהליכים הפסיכולוגיים שחווה הפרט. פועל יוצא של תאוריות אלה, היו מחקרים שבחנו את הקשרם של משתנים שונים אל שלבי התפתחותה של הזהות ואל התהליכים הפסיכולוגיים. נתאר כאן בפירוט את המשתנים שמונה מרקסטרום־אדמס (Markstrom-Adams, 1992),

המתייחסת באופן מפורש לגיל ההתבגרות. הדיון בגורמים נעשה תוך התייחסות למודל ארבעת שלבי הזהות של מרסיה (Marcia, 1966). הפרק עוסק בשלוש קבוצות של גורמים: (1) גורמים חברתיים, כגון משפחה, מוצא אתני והשתייכות לגזע או דת; (2) גורמים קוגניטיביים של אופרציות פורמליות, הטמעה, נטילת פרספקטיבה ואגוצנטריות, מורכבות קוגניטיבית, וְפֶשֶׁל להמשיג את המשכיות העצמי; (3) גורמים הקשורים בתנאים פסיכופתולוגיים של גיל ההתבגרות.

יחסים במשפחה: מן המחקר העוסק בקשר בין התפתחותה של זהות ובין דפוס ההורות עולה, כי מצבים שונים של גיבוש זהות קשורים בקשר שבין ההורים לילדם המתבגר (למשל Adams, Dyk & Adams, 1985; Bennion, 1987; Adams & Jones, 1983; Campbell, Adams & Dobson, 1984). חשוב לציין, כי הגורם המשמעותי הוא האופן שבו המתבגר תופס את הקשר עם ההורים. מצב של בלבול (diffusion) מתקשר לעתים עם תפיסה של דחייה והזנחה. מצב של זהות קבועה מראש (foreclosure) מתקשר עם תפיסה של יחסים חמים וקרובים עם האם והתנהגות של דחייה מצד האב. מצבים של זהות שלא נקבעה (moratorium) ושל זהות שהושגה (achieved identity) מתקשרים עם בקרה וניסוח מועטים מצד האם, עידוד של עצמאות מצד האם, הוגנות במשמעת מצד האב, תוך מתן שבחים מתונים ולא מופרזים, וכן קרבה וחברות, גילויי חיבה פיזיים ותמיכה של ההורים, ותפיסת עצמאות מצד שני ההורים. ההבדל בין מורטוריום לזהות שהושגה הוא, שבראשון האם נתפסת כפחות מעניקה חיבה, בהשוואה לשני.

חוקרים נוספים (Baumeister, 1986; Donovan, 1975; Jordan, 1971) סבורים, כי מצב של בלבול מאופיין ביחסים מרוחקים בין המתבגר להורה ובתפיסה של דחייה וחוסר אישור מצד ההורים. מצב של זהות קבועה מראש מאופיין ביחסים קרובים עם ההורים. לטענתם של החוקרים, תחושות אמביוולנטיות כלפי ההורים דווקא מקדמות תהליך של חקר וגיבוש של זהות חדשה. קופר ועמיתיו (Cooper, Grotevant, & Condon, 1983; Grotevant & Cooper, 1985) סבורים, כי השילוב

המאפשר התפתחות של זהות עצמאית הוא קשר תומך וחם, תוך עידוד עצמאות והפרדה. הקשרים המשפחתיים התומכים משמשים בסיס לתהליך של אינדיבידואציה והפרדה.

את השפעתו של הקשר עם ההורים על תהליך גיבוש הזהות, ניתן להבין גם על רקע התאוריה של קלמן (Kelman, 1998). יחסים מרוחקים עם ההורים, המאופיינים בתחושה של דחייה והזנחה, עלולים, כאמור, להוביל למצב של בלבול. השפעתם של יחסים כאלה על הזהות עשויה להיות בתהליך של התרצות, כאשר המתבגר מעוניין לזכות בתגמולים מהוריו או להימנע מענישה, ולפיכך הוא מאמץ התנהגויות המאפשרות על ידם. מצב של זהות קבועה מראש מאופיין ביחסים קרובים וחמים עם ההורים, אך כאלה שאינם מאפשרים אוטונומיה ועצמאות. במצב דברים כזה, יאמץ המתבגר רכיבים לזהותו בתהליך של הזדהות. כדמויות משמעותיות ומושכות, משמשים ההורים מקור לחיקוי ולהזדהות. הצעיר מאמץ ערכים ועמדות רצויים להוריו, לתוך הזהות האישית שלו, בלא חקירה ושאלת שאלות ביקורתיות לגביהם. לבסוף, מצב של זהות שלא נקבעה ומצב של זהות שהושגה קשורים בתהליך של הפנמה. שלב החקר, שבו הזהות עדיין לא נקבעה, מאופיין בשאלת שאלות וחקירה עצמית, כאשר המתבגר עדיין אינו מחויב לזהות.

השתייכות לגזע שונה ולקבוצה אתנית: בשלב גיבוש הזהות, נתקלים מתבגרים המשתייכים לקבוצות מיעוט אתניות בקשיים נוספים על אלו העומדים בפני מתבגרים המשתייכים לקבוצת הרוב. ספנסר ומרקסטרום-אדמס (Spencer & Markstrom-Adams, 1990) מייחסים קשיים אלו לשוני בצבע, בהתנהגויות, בשפה, במאפיינים פיזיים ובסטראוטיפים חברתיים. חוקרים אחרים סבורים, כי הקושי נובע מהצורך להתמודד עם שתי מערכות שונות של ערכים – ערכי קבוצת המוצא וערכי קבוצת הרוב (LaFromboise & Low, 1989; Mendelberg, 1986; Sue, 1981). הקושי למצוא איזון בין שתי התרבויות, מוביל לעתים לבלבול ולתאווה קופצנית ובלתי עקיבה (Katz, 1981). קשיים אלה גורמים לעתים למצב של בלבול זהות.

נוסף על מצב של בלבול, מורה המחקר כי מתבגרים מקבוצות מיעוט מאופיינים במצב של זהות קבועה מראש, בהשוואה למתבגרים מקבוצת הרוב (Abraham, 1986; Hauser, 1972a; 1972b; Markstrom, 1987; Streitmatter, 1988). החוקרים מייחסים מצב זה למיעוטן של ההזדמנויות לחקר זהות, העומדות בפני המשתייכים לקבוצות מיעוט (Berlin, 1986), בין השאר עקב גילויי אפליה ודעות קדומות המונעים מהם התנסויות חדשות.

דתיות: למפגש עם הדת ועם מוסדותיה עשויה להיות השפעה על התפתחותה של הזהות, ובמיוחד על המרכיב הדתי שבה. המחקר מורה כי ישנם מתבגרים המועדים למצב של זהות קבועה מראש, כאשר אין ביכולתם להכיל את שלב המורטוריום, לקחת אחריות על עצמם ועל התלבטויותיהם (Masterson, 1988). מתבגרים אלו חשופים להשפעות של דתות, המאפשרות להתמודד עם הקושי בגיבוש זהות עצמאית, באמצעות קבלה ללא סייג של אמונות מוכתבות על ידי סמכות דתית (Dean, 1982; Feinstein, 1980). לעתים נוצר מצב של זהות קבועה מראש בשלב מוקדם מדי, מכיוון שהצעיר אינו מסוגל להתמודד עם החרדה שבעמימות. במצב דברים זה, מאמצים להם צעירים רבים דפוסי התנהגות ועמדות, כתוצאה מתהליך של הזדהות. הם מקבלים על עצמם את האמונות והלכות החיים, ללא חקר ובדיקה.

אופרציות פורמליות (formal operations): מן הכתבים של אריקסון (Erikson, 1968) ושל פיאז'ה (Piaget, 1972; Inhelder & Piaget, 1958) עולה, כי שינויים אישיותיים וחברתיים המתרחשים בגיל ההתבגרות קשורים בהתפתחות של אופרציות פורמליות. לפי פיאז'ה, היכולת לחשיבה רציונלית, לוגית והיפותטית, מאפשרת למתבגר לחשוב על אפשרויות חברתיות מגוונות, מעבר לחוויות מיידיות. קולברג וגיליגן (Kohlberg & Gilligan, 1971) ראו את פתרון משבר הזהות כתלוי ביכולת לחשיבה לוגית פורמלית וביכולת לבקר מוסריות קונוונציונלית. חוסר היכולת לדמיין אפשרויות, מונע את המעבר משלב של בלבול וזהות

קבועה מראש לשלבים מאוחרים יותר (Markstrom-Adams, 1992). המחקר על הקשר בין זהות אגו לחשיבה פורמלית, העלה ממצאים בלתי עקיבים (למשל Cauble, 1976; Protinsky & Wilkerson, 1986; Rowe & Marcia, 1980; Wagner, 1987). את חוסר העקיבות ניתן, בין השאר, לייחס לבעיות מתודולוגיות – כל חוקר השתמש בשיטת מחקר שונה (Markstrom-Adams, 1992). חוסר העקיבות נזקף גם לכך, שחוקרים בדקו ביצוע מטלות קוגניטיביות, ללא מתן צידוק לקשר בין מטלות אלה ליצירת זהות (Hill & Palmquist, 1978).

הטמעה והתאמה (assimilation and accommodation): חוקרים אחדים טענו, כי לתהליכי הטמעה והתאמה של סכמות יש חלק בהיווצרותה של זהות (Gordon, 1988; Parker, 1985; Whitebourne, 1986). ווייטבורן (Whitebourne, 1986) סבור כי לדימוי העצמי השפעה על רווחתו של הפרט: הוא שואף לשמר דימוי עצמי גבוה, ונמנע ממצבים שבהם מוטל איום על דימויו. מפגש עם מידע חדש הנוגע לדימוי העצמי (למשל, על כישלונות או על הישגים), גורר בעקבותיו שני תהליכי חשיבה עיקריים – הטמעה והתאמה. האחד מתרחש כאשר מידע חדש מתפרש כעקיב עם תפיסת עצמי חיובית, של אדם בעל מסוגלות עצמית, חיובי ואוהב. בתהליך זה, המידע החדש יתפרש כתומך בסכמת הדימוי העצמי, ואף יחזק אותה. בהשוואה לכך, תהליך התאמה של סכמת העצמי נעשה, כאשר לא ניתן לפרש את המידע באופן עקיב עם תפיסה חיובית של העצמי, מכיוון שהוא מנוגד במידה ניכרת. במצב זה, תשתנה סכמת העצמי ותתאים את עצמה למידע השלילי. המצב הרצוי הוא איזון בין התהליכים, כלומר פעולה משותפת של הטמעה והתאמה, לשילוב החוויות בזהות העצמית. חוסר איזון נוצר כאשר הפרט מסתמך על מנגנון אחד ואינו משתמש באחר.

כאשר יש שימוש יתר בהטמעה, האדם מתנגד לכל שינוי והמודעות העצמית שלו ירודה. התוצאה עשויה להיות זהות קבועה מראש, מכיוון שהאדם מתנגד לכל ביטוי של חקר ושאלת שאלות הנוגעות לזהותו (Markstrom-Adams, 1992). במצב כזה, נעשה שימוש במנגנוני הגנה

כגון השלכה של מאפיינים בלתי רצויים על אחרים (identity projection). מנגנון זה עשוי להיות מלווה בהתנהגות הגנתית קיצונית, המצריכה התערבות חיצונית.

מנגד, כאשר יש שימוש יתר בהתאמה, הפרט מאופיין בזהות בלתי מוגדרת ובהסתמכות על מקורות חיצוניים על מנת לקבל החלטות, ולא על עצמו (Whitebourne, 1986). במצב דברים זה, הפרט מנתח באופן מתמיד את זהותו ואינו מגן על שום חלק שלה. התוצאה עשויה להיות בלבול או מצבים מתמשכים של זהות שלא נקבעה, שבהם הפרט אינו מפסיק לשאול שאלות ומתחבט בנוגע לזהותו הלוך ושוב. השאלה "מי אני?" מלווה בחוסר יכולת לקבל החלטות הנוגעות לעצמי. העזרה במצב זה, עשויה להיות סיוע בהשגת סגירה מסוימת לתהליך הזהות. תהליך של התרצות עשוי להיות מלווה בהתאמה, כאשר המתבגר פועל כל הזמן לשנות את סכמת העצמי שלו, בהתאם לתפיסתם של אחרים. כך, הוא שואף לרצות את הדמויות המשמעותיות ומשנה את התפיסה העצמית שלו באופן בלתי עקיב ובתדירות גבוהה, שאינה מאפשרת יצירה של זהות אינטגרטיבית.

חשיבה מתוך פרספקטיבה ואגוצנטריות (perspective-taking and egocentrism): יש חוקרים הגורסים, כי היכולת לבחון את העולם מנקודת מבט חברתית קשורה בהיווצרות הזהות (למשל Enright & Deist, 1979; Buss & Enright, 1987). החוקרים סבורים כי כדי להבין את העצמי או ליצור זהות, על הפרט להבין אחרים. מנגנון נוסף הוא היכולת לזהות את הדמיון והשוני ביחס לאחר. החשיבה מתוך פרספקטיבה חברתית מאפשרת לאדם להשקיף על העצמי מנקודת המבט של אנשים אחרים, של קבוצות אחרות, ושל החברה ככלל. היכולת לבחון דברים מפרספקטיבה רחבה וגלובלית, היא זו שבמיוחד מארזת יצירת זהות, בגלל ריבוי נקודות המבט. כאשר יש קושי בהבנת נקודת המבט של האחר, הדבר מוביל לאגוצנטריות של המתבגר ולחוסר יכולת לערוך חקירה וגיבוש של זהות גמישה ובשלה.

לפי לופט (Looft, 1971; 1972), יחסי גומלין חברתיים מסייעים

בהפחתת האגוצנטריות, ומפתחים את היכולת של הילד להיות פחות מרוכז בעצמו. תהליך זה בא לידי ביטוי ביכולת להכיר ברגשות של אחרים, דבר המערב לקיחת פרספקטיבה. ביחסי הגומלין החברתיים, נבחנות תאוריות על המציאות ומשתנות (Inhelder & Piaget, 1958). ככל שהיכולת לראות את נקודת המבט של האחר מתפתחת, כך נעלמת אותה אגוצנטריות המאפיינת את הילדות. ממצאיהם של אדמס ועמיתיו (Adams, Abraham, & Markstrom, 1987) עולים בקנה אחד עם התפיסה, כי המעבר מנקודת מבט אגוצנטרית לנקודת מבט של האחר קשור בהתפתחותה של זהות. החוקרים מצאו כי נחקרים שאובחנו כנמצאים בשלב מפותח פחות של זהות, היו אגוצנטריים יותר מאלו שנמצאו בשלב מפותח יותר.

מורכבות קוגניטיבית (cognitive complexity): יש חוקרים הסבורים כי ככל שרמת המורכבות הקוגניטיבית גבוהה יותר, כך התגבשות הזהות מתקדמת יותר (למשל, Waterman, 1984). באומייסטר (Baumeister, 1986) טוען, כי היכולת לעשות דיפרנציאציה חשובה מאוד לתהליך גיבוש הזהות. יכולת זו מאפשרת למתבגר לבחון תחומי עניין, ערכים, מניעים, ולהבחין בין מה שאהוד עליו לשאינו אהוד. חוסר היכולת לבצע אינטרוספקציה ברמה זו, עשוי להתבטא בנטייה לזהות קבועה מראש בשלב ילדותי או לתקיעות בשלב הבלבול (Markstrom-Adams, 1992). הקושי לבצע דיפרנציאציה, עשוי להיות קשור בקושי לבסס זהות אותנטית שאינה מתבססת רק על התרצות והזדהות. כאשר האדם מתקשה להבחין בין רכיבי הזהות השאולים מאחרים ובין הרכיבים האותנטיים שלו, עשוי להיווצר מצב של בלבול זהות. מנגד, גם חוסר היכולת לבצע אינטגרציה בין רכיבי הזהות עשוי לעורר קשיים, בכך שהוא משמר מצב של מורטוריום ללא יכולת לקבל מחויבות כאדם בוגר.

הממצאים על הקשר בין התפתחות הזהות למורכבות קוגניטיבית, כפי שבאה לידי ביטוי ביכולת לעשות אינטגרציה ודיפרנציאציה, אינם עקיבים. חלק מן החוקרים העלו, כי נחקרים במצב של בלבול (Cote)

(& Reker, 1979) ומורטוריום מבצעים דיפרנציאציה ברמה גבוהה, ולא מצאו קשר בין הזהות ובין יכולת האינטגרציה (Berzonsky & Neimeyer, 1979; Cote & Reker, 1988). כאשר החוקרים לא הבחינו בין דיפרנציאציה לאינטגרציה, נמצא קשר קורוילינארי בין המורכבות הקוגניטיבית להתפתחות הזהות (Kirby, 1977; Tzuriel & Klein, 1977). חוקרים אחרים טענו, כי דווקא ההיבט האינטגרטיבי במורכבות הקוגניטיבית הוא הבולט בהתפתחות הזהות (Slugoski, Marcia, & Koopman, 1984). החוקרים מצאו כי נחקרים שהיו בשלב של השגת זהות ושל מורטוריום, היו בעלי יכולת אינטגרטיבית גבוהה יותר מאלו שהיו בשלב מפותח פחות של הזהות.

כשל בהמשגת המשכיות העצמי (failure to conceptualize the continuity of the self): אחד הרכיבים החיוניים להשגת זהות מגובשת, הוא היכולת להמשיג את העצמי כישות בעלת קיום מעבר לזמן (Akhtar, 1984). כאשר מתקיימת המשגה זו, ישנה הבנה של המשכיות בין העצמי בעבר, בהווה ובעתיד. חוסר היכולת לראות את העצמי כמקושר לעבר ולעתיד, עלול להוביל לתחושות של חוסר משמעות וחוסר תכלית, והוא עלול להוביל לנטיות אבדניות בגיל ההתבגרות, לעבריינות ולשימוש בסמים (Ball & Chandler, 1989; Bar-Joseph & Tzuriel, 1990). באשר למצב גיבוש הזהות שצעירים אלה נמצאים בו, ניתן לומר כי הוא מאופיין בבלבול או בזהות קבועה מראש המונעת מעמדות של אחרים (Markstrom-Adams, 1992).

פסיכופתולוגיה בגיל ההתבגרות והתפתחות הזהות: החוקרים רואים שתי הפרעות פסיכופתולוגיות מרכזיות הקשורות ליצירת זהות. סוג אחד של הפרעות הוא הפרעה גבולית (borderline disorder) (Masterson, 1988), שבה מבטאים המתבגרים חשש מעצמאות ומביטוי עצמי. מתבגרים הלוקים בהפרעת אישיות זו עלולים להיות במצב של בלבול זהות או של זהות קבועה מראש, כזו המושפעת מדמויות סמכות (Markstrom-Adams, 1992). הפרעת אישיות נרקיסיסטית (narcissistic disorder) עלולה

להוביל למצב של זהות קבועה מראש, מכיוון שחקר העצמי נתפס כמאיים בעבור המתבגר, המגן בחירוף נפש על מובן העצמי החיובי שלו.

1.4 התפתחותה של זהות בגיל ההתבגרות: סיכום
בפרק זה סקרנו תאוריות מרכזיות הנוגעות לגיבושה של זהות; התמקדנו בתהליכים המתרחשים בגיל ההתבגרות. התאוריה של מרסיה (Marcia, 1966; 1980) עוסקת בארבעה מצבים התפתחותיים של זהות, הנבדלים ביניהם על פני שני משתנים. המשתנה הראשון הוא מידת החקר והבדיקה שעוברת הזהות; המשתנה השני הוא המחויבות לרכיבי הזהות לאחר התגבשותה. מרסיה טוען כי השלב המתקדם ביותר הוא שלב הזהות שהושגה, שהנו תוצר של חקירה מתמשכת המסתיימת במחויבות לזהות מגובשת. על התהליכים הפסיכולוגיים המשפיעים על גיבושה של הזהות למדנו מהתאוריה של קלמן (Kelman, 1998). בתאוריה זו טוען החוקר, כי התגבשותה של זהות היא פועל יוצא של שלושה תהליכי השפעה חברתית – התרצות, הזדהות והפנמה. תהליך של הפנמה הוא המשמעותי ביותר ביצירתה של זהות אותנטית ואינטגרטיבית. לבסוף, מנינו שורה של גורמים המשפיעים על גיבושה של הזהות במהלך תקופת ההתבגרות.

2. זהות אתנית

בפרק הקודם דנו במושג הזהות העצמית ובמרכיביו. התמקדנו בגיל ההתבגרות, ומנינו את התהליכים והמשתנים השונים הקשורים בתהליך גיבוש הזהות. זהותו של הפרט נוגעת לעמדותיו, תפיסותיו ואמונותיו לגבי עצמו, או בלשון אחר, לסכמות העצמי שהוא מחזיק בהן. סכמות העצמי קשורות במספר רב של תחומים; למשל, לאדם תפיסה של היותו בן להוריו, הכוללת את המשמעות שיש להוריו בחייו כיום, את היחסים בעבר, את המסורת שירש מהם, ועוד.

הזהות החברתית של הפרט נוגעת להשתייכותו לקבוצות חברתיות שונות (Gergen, 1971; Greenwald & Pratkanis, 1984; Miller, 1963;). המאפיינים המיוחדים לקבוצה והמשמעות שלה בעבורו, משפיעים על תפיסתו של האדם את עצמו. אדם משתייך למספר קבוצות חברתיות, כמו משפחה, עם, מקצוע. למידת המשמעותיות של השתייכות זו בעבורו תהיה השפעה על זהותו. אחד התחומים הנחקרים, בהקשר של זהות חברתית, הוא זהות אתנית. בנושא זה נדון כעת.

2.1 אתניות מול זהות אתנית

הגישה הסוציולוגית בעבר ראתה את המושג **אתניות** כמבחין את הקבוצה שהפרט משתייך אליה מקבוצות אחרות. חוקרים שהתבססו

על גישה זו, הדגישו גורמים חברתיים מבניים ומדדו היטמעות או התבוללות (assimilation) של הקבוצה בקבוצת הרוב, באמצעות מדדים כמו מיצב תעסוקתי, השכלה וחינוך, רמות הכנסה, רשתות חברתיות (קיומם של קשרים חברתיים עם חברי הקבוצה או עם חברים מקבוצות אחרות), שימוש בשפת האם, נישואי תערובת. נוסף על ההיטמעות המבנית, התייחסו החוקרים לאימוץ התרבות (acculturation) של קבוצת הרוב (למשל, שפה, ערכים ועמדות) (Horowitz, 1999). תהליך ההטמעה של קבוצות אתניות שונות בחברת הרוב, מלווה בהיחלשות של הביטויים המבניים וההתנהגותיים של כל קבוצה כשלעצמה (למשל, היעלמותן של שכונות מגורים אתניות הומוגניות). מגמה זו הובילה את החוקרים להעניק תשומת לב לשני מושגים חדשים, הקשורים זה בזה – זהות אתנית ואתניות סימבולית (Alba, 1990; Gans, 1979; Waters, 1990). זהות אתנית ואתניות סימבולית מתייחסות לייצוג של השייכות האתנית, שהוא חלק מזהותו של הפרט. לא עוד מדובר בהגדרות חיצוניות וקשיחות של הקבוצה, אלא בחוויה פנימית סובייקטיבית ואישית.

לטענתו של גנס (Gans, 1979; 1994), הזהות הקבוצתית, שהייתה בעבר מולדת ומבוססת על גורל משותף, היסטוריה ומורשת, הפכה נתונה לבחירה ותלויה במשמעות שמייחס לקבוצה הפרט עצמו. הזהות האתנית מאפשרת לפרט להבליט את החלקים הקבוצתיים שהוא בוחר בהם ומזדהה עמם, ולשמר עם זאת את הייחודיות שלו עצמו (Waters, 1990).

למרות הטענה הרווחת, שהזהות האתנית החליפה את הביטויים האתניים ההתנהגותיים, יש קשר אמיץ בין הדברים. המחקר מורה כי אתניות סימבולית קשורה בהתנהגויות אתניות (Waters, 1990). בהקשר זה סבור אלבה (Alba, 1990), כי העלייה בשיעור נישואי התערובת קשורה בהיחלשות הזהות האתנית.

ההתעניינות בזהות האתנית גוברת בקרב אותן קבוצות, שלגביהן התערערו הגבולות המבניים. הדבר נוגע בעיקר לקבוצות של "לבנים", שבהן ההתייחסות היא ברמה האישית והסימבולית. עם קבוצות אלה

נמנים היהודים בארצות הברית, ולעניין זה עוד נשוב בהמשך. בניגוד לכך, אצל השחורים וההיספאנים עדיין נשמרת ההתעניינות ברמת האתניות הקבוצתית.

העניין בזהות האתנית גבר גם בעקבות תמורות שחלו בהרכבן של חברות, אשר הביאו לריבוי של קבוצות מיעוט. תמורות אלו עוררו את העניין בנושאים של סובלנות, אפליה וגזענות. רוב המחקר עסק בסוגיות אלו מנקודת מבט של חברי הקבוצה העליונה, תוך בחינתם של נושאים כמו דעות קדומות וסטראוטיפים (Phinney, 1990). בהשוואה לעניין הרב שעוררו חברי קבוצות רוב, בחנו חוקרים מעטים את הקשר הפסיכולוגי של חברי קבוצות מיעוט אתניות וגזעיות עם קבוצת ההשתייכות שלהם. נושא זה נקרא **זהות אתנית**, והוא יידון בפרק זה. את העניין בזהות האתנית ניתן לזקוף גם לתנועות "התעוררות", ולמודעות הולכת וגוברת להבדלים הנובעים ממוצא אתני שונה (למשל, הישגים חינוכיים ותעסוקתיים נמוכים יותר) (Laosa, 1984). יתר על כן, שינויים דמוגרפיים, כמו שיעורי ילודה גבוהים, מחייבים התייחסות ומודעות לקבוצות המיעוט השונות.

מִבֵּין מדעני החברה טענו רבים, כי הזהות האתנית חיונית למושג העצמי ולתפקודם הפסיכולוגי של חברי הקבוצות (למשל, Gurin & Epps, 1975; Maldonado, 1975). מבין הנושאים שנחקרו, ניתן למנות את מידת המעורבות של הפרט בתרבות ובמורשת של הקבוצה, דרכים להתמודד עם דעות שליליות מצד קבוצת החוץ, והשפעתם של גורמים אלה על הרווחה הפסיכולוגית. התייחסות תאורטית ניתן למצוא מנקודות מבט שונות (למשל, Alba, 1985; Arce, 1981; Atkinson, Morten, & Sue, 1983; Dashefsky, 1976; DeVos & Romanucci-Ross, 1982; Parham, 1989; Tajfel, 1978; 1981).

לפי קלמן (Kelman, 1998), המורשת התרבותית והאתנית, קרי הקבוצות שאליהן האדם נולד, היא חלק מהגרעין האישי של זהותו. מידת הפיכתה של ההשתייכות האתנית לחלק מזהות הפרט, קשורה במקום שהיא תופסת בחייו – האם זה חלק משמעותי ומרכזי בחיי היום-יום או שמא חלק שולי שמשמעותו שייכות סימבולית בלבד.

ההשתייכות לקבוצה האתנית משתקפת בערכים, במנהגים, בהנחות יסוד ובציפיות המועברות במהלך החיים, החל בילדות. בהשוואה לשפע הניתוחים התאורטיים בנושא הזהות האתנית, המחקר האמפירי מצומצם בהרבה. רוב המחקר האמפירי התמקד בילדים, וביתר פירוט באופן שבו מתבטאת אצלם העדפה לקבוצת החוץ (למשל, Aboud, 1987; Banks, 1976; Brand, Ruiz & Padilla, 1974). מחקר מועט נערך לגבי המעבר בין ילדות לבגרות (Kagitcibasi & Berry, 1989). פני ערכה סקירה של 70 מאמרים אמפיריים הנוגעים בזהות אתנית מעבר לילדות, בקרב קבוצות מיעוט או קבוצות שאינן דומיננטיות (Phinney, 1990). כמחצית מהמחקרים עסקו בקבוצות אתניות לבנות, כגון יהודים או יוונים ואיטלקים בארצות הברית, בקנדה, באנגליה, בישראל ובאוסטרליה. קבוצה נכבדת של מחקרים נגעה לנחקרים שחורים, בעיקר בארצות הברית. כן נמצאו מחקרים על היספאנים בארצות הברית, על אסיאתים בארצות הברית, בקנדה ובבריטניה, ועל הודים (בעיקר פקיסטנים) בבריטניה.

2.2 מהי זהות אתנית?

בסקירה שערך לפני כעשור (Phinney, 1990) טענה פני, כי הזהות האתנית זכתה להגדרות רבות. לטענתה, העובדה שאין הגדרה אחת המקובלת על החוקרים, מעידה על הבלבול בנושא. למעשה, ביותר ממחצית המחקרים שנסקרו אף לא הופיעה הגדרה מפורשת. ההגדרות שהופיעו משקפות היבטים שונים של המושג. במספר מאמרים הוגדרה זהות אתנית כמרכיב האתני של הזהות החברתית; למשל, טגפל (Tajfel, 1981, p. 255): "אותו חלק במושג העצמי של הפרט, הנובע מהידע שלו לגבי השייכות לקבוצה חברתית ומהערך והמשמעות הרגשית שיש לשייכות זו". חלק מהכותבים הדגישו את מרכיב ההזדהות העצמית כחבר הקבוצה המוגדרת; אחרים הדגישו תחושות של שייכות ומחויבות (Singh, 1977; Ting-Toomey, 1981; Tzuriel & Klein, 1977), תחושה של שותפות בערכים ובעמדות (White & Burke, 1987) או עמדות כלפי הקבוצה (למשל, Parham & Helms, 1981; Teske & Nelson, 1973).

בהשוואה להדגשת עמדות ורגשות, ישנן הגדרות שהדגישו את ההיבטים התרבותיים של הזהות האתנית, כגון שפה, התנהגות, ערכים וידע הנוגע להיסטוריה של הקבוצה (למשל, Rogler, Cooney, & Ortiz, 1980). חוקרים אחרים הדגישו את תפקידו הפעיל של הפרט בגיבוש הזהות האתנית (Caltabiano, 1984; Hogg, Abrams, & Patel, 1987; Simic, 1987). לסיכום, ישנה הסכמה כללית לגבי מושג הזהות האתנית, אך החוקרים מדגישים היבטים שונים שלו. ניגודים אלו נובעים מההשקפות התאורטיות השונות ומהשאלות שכל אסכולה מתמודדת עמן.

פיני (Phinney, 1996; Rotheram & Phinney, 1987, p. 13) מגדירה זהות אתנית בתור "תחושת השייכות והמחויבות שיש לאדם לקבוצה אתנית, והמרכיב בחשיבה, התפיסה, הרגשות וההתנהגות שלו הנובעים מהשייכות לקבוצה זו". כאמור, מרבית החוקרים מסכימים שהמושג כולל את המרכיבים שלהלן או חלק מהם: הזהות עצמית כחבר קבוצה, תחושת שייכות ומחויבות לקבוצה, עמדות חיוביות (או שליליות) כלפי הקבוצה, תחושה של עמדות וערכים משותפים, מרכיבים אתניים ספציפיים כמו שפה, התנהגות ומנהגים. כל אחד מהמרכיבים הללו מדגיש ממד שונה של המושג. הזהות עצמית (self identification), או התְנוּוּת האתנית שהאדם משתמש בה כדי לתאר את עצמו, חשובה מכיוון שהיא ממקמת את הפרט במסגרת תרבותית מסוימת. אולם אדם עשוי לזהות את עצמו עם הקבוצה מבלי להרגיש מחויבות לקבוצה, כך שתחושת ההתקשרות גם היא חשובה. מידת אימוץ נוהגי התרבות בידי הפרט מתבטאת בהשתתפות בפעילויות כמו שפה, רשתות חברתיות, שייכות דתית, העדפות מבחינת אוכל, נישואים מחוץ לקבוצה ומנהגי מסורת. לבסוף, מכיוון שהזהות עם קבוצה אתנית אינה בהכרח מלווה בתחושות חיוביות לגבי הקבוצה, המרכיב ההערכתי (evaluative) הוא קריטי.

הזהות האתנית היא רק חלק מזהותו הכללית של הפרט. עם זאת, יש לה משקל רב בזהות הכללית, והיא משפיעה על התפיסה העצמית ביחס לתחומים אחרים שאינם נוגעים בה באופן ישיר. למשל, זהות אתנית עשויה להיות קשורה קשר אמיץ בזהות פוליטית. אריס ומורהד

(Aries & Moorehead, 1989) בחנו את הקשר בין הזהות הכללית של הפרט ובין רכיבים שונים שלה. נבדקו רכיבים הנוגעים לזהות מקצועית, עמדות בנושאי מין, זהות אידאולוגית (פוליטית ודתית) וזהות אתנית. מן המחקר עולה, כי המשיבים דיווחו שהזהות האתנית היא המרכיב החשוב ביותר בהתגבשותה של הזהות הכללית. במחקר הוערך גם השלב ההתפתחותי שהזהות הכללית והזהויות בתחומים השונים נמצאות בו (Marcia, 1980), ונמצא כי הזהות האתנית זכתה למרב החקר והמחויבות, וניבאה בצורה הטובה ביותר את השלב ההתפתחותי שבו נמצאה הזהות הכללית. החוקרים סבורים כי יש לבחון ממצאים ייחודיים אלה על רקע העובדה שהנחקרים הם שחורים, וייתכן כי אצלם לזהות האתנית תפקיד ניכר יותר מאשר אצל לבנים. טענה זו מתייחסת למחקרים שהראו, שאצל משיבים לבנים הרכיבים האידאולוגי והמיני נתפסו כמשמעותיים (Bilsker, Schiedel, & Marcia, 1988).

2.3 הבסיס התאורטי לחקר הזהות האתנית

מרבית המחקרים על הזהות האתנית התבססו על אחת משלוש נקודות המבט התאורטיות: חברתית, סוציולוגית והתפתחותית.

הזהות האתנית מנקודת מבט חברתית: חלק ניכר מהמחקר על הזהות האתנית נובע ממושג הזהות החברתית, כפי שמתייחסים אליו הפסיכולוגים החברתיים. על חשיבותה של הזהות החברתית, ניתן ללמוד מאחד מאבות הפסיכולוגיה החברתית, קורט לוין (Lewin, 1948); הוא טען כי כדי לשמר את רווחתם האישית, צריכים אנשים להרגיש הזדהות עם קבוצה. טג'פל וטרנר (Tajfel & Turner, 1979) פיתחו את הרעיון בתאוריית הזהות החברתית (social identity theory). לפי תאוריה זו, עצם ההשתייכות לקבוצה מספקת תחושת שייכות התורמת למושג עצמי חיובי. תאוריית הזהות החברתית (Tajfel & Turner, 1986) גורסת, כי חברי קבוצות מוגדרות יפעלו כדי להבדיל את קבוצתם מקבוצות אחרות. לפי טג'פל וטרנר, השוואה בין קבוצות מובחנות, שתיטיב עם

קבוצת הפנים ותרע עם קבוצת החוץ³, תסייע בהאדרה של קבוצת הפנים, וכפועל יוצא מכך בהעלאת הערכתו העצמית של הפרט. הנטייה לייחס לחברי קבוצת הפנים מאפיינים חיוביים ולקבוצת החוץ מאפיינים שליליים, נקראת **אפליה לטובת קבוצת הפנים** (in-group favoritism). ההשתייכות הקבוצתית היא מרכיב חשוב בזהות החברתית של האדם, וההטיה לטובת הקבוצה מעלה את קרנה ותורמת לדימוי העצמי החיובי שלו (Rubin & Hewstone, 1998; Turner, 1987). סיבה נוספת לאפליה זו היא, שאנשים נוטים לראות את עצמם באור חיובי ולהכליל ראייה חיובית זו גם לקבוצה שהם משתייכים אליה (Cadinu & Rothbart, 1996; Smith & Henry, 1996). קל מאוד לעורר אפליה לטובת קבוצת הפנים, אפילו על בסיס של מאפיינים מקריים ולא משמעותיים המבחינים בין קבוצת הפנים לקבוצת החוץ. התופעה של יצירת הטיה כזו על בסיס מקרי וזניח, נקראת **תופעת הקבוצות המזעריות** (minimal intergroup effect) (Tajfel, 1970; Tajfel, Billig, Bundy, & Flament, 1971).

האפליה לטובת קבוצת הפנים מתרחשת לעתים אצל קבוצות רוב בעלות מיצב גבוה. דווקא אצל קבוצות אתניות שהן בדרך כלל מיעוט, המגמה שונה (Tajfel, 1978), וההעדפה היא לטובת קבוצת הרוב (ראה שם, עמ' 48).

הזהות האתנית מנקודת מבט סוציולוגית: החוקרים שהתמקדו בנקודת מבט זו, עסקו בעיקר בסוגיות של היטמעות, התבוללות וקונפליקט בין תרבויות. המושג זהות אתנית מקבל משמעות, רק כאשר יש יותר מקבוצה אחת והחברה היא הטרוגנית. מחקר רב נערך על המגע בין קבוצות, מבחינת התבוללות והיטמעות ביניהן. בספרות הוצעו שני מודלים לתיאור יחסי הגומלין בין זהות אתנית חזקה ובין התבוללות בחברת הרוב. המודל האחד הוא מודל לינארי

3 בספרות רווחת האבחנה בין **קבוצת פנים** (in-group), שהיא הקבוצה שאליה משתייך האדם והיא חלק מהזהות החברתית שלו, ובין **קבוצת חוץ** (out-group), שהיא קבוצה שאליה האדם אינו משתייך (Franzoi, 1996).

חד־ממדי, ולפיו חיזוק זהות עם קבוצת הפנים מחליש קשר עם קבוצת החוץ, ואילו התבוללות בקבוצת הרוב באה על חשבון הזדהות אתנית חזקה (Andujo, 1988; Makabe, 1979; Simic, 1987; Ullah, 1985). לעומת זאת, לפי המודל הדר־ממדי, הקשרים בין הפרט לקבוצה האתנית שלו ולקבוצת הרוב הם בלתי תלויים ואינם באים זה על חשבונו של זה. כך, הפרט יכול להזדהות במידה רבה הן עם הקבוצה האתנית והן עם קבוצת הרוב. השילוב בין רמות ההזדהות השונות יוצר ארבע אפשרויות של התמודדות עם ההשתייכות לקבוצה אתנית השונה מקבוצת הרוב (Berry, Trimble, & Olmedo, 1986):

- (1) אוריינטציה דר־תרבותית או אינטגרטיבית המשקפת הזדהות חזקה עם שתי הקבוצות (biculturalism);
- (2) היעדר הזדהות עם שתי הקבוצות (marginalization);
- (3) התבוללות, המשקפת הזדהות בלעדית עם תרבות הרוב (assimilation);
- (4) הפרדה, המשקפת הזדהות מוחלטת עם הקבוצה האתנית בלבד (separation).

מספר מחקרים התבססו על חלוקה זו (למשל, Clark, Kaufman, & Pierce, 1976; Hutnik, 1986; Ting-Toomey, 1981; Zak, 1973), ואחרים בחנו אותה מול המודל החד־ממדי (למשל, Elias & Blanton, 1987; Zak, 1976). בין הסוגיות שנחקרו: באיזו מידה נשמרת זהות אתנית במגע עם קבוצת רוב (DeVos & Romanucci-Berry, 1964; Glazer & Moynihan, 1970; Ross, 1982), והשפעת התהליכים על ההסתגלות הפסיכולוגית (למשל, Berry, Kim, Minde & Mok, 1987).

מחקרים שבחנו את תקפותם של המודלים תומכים בתפיסה, שהזדהות חזקה עם הקבוצה האתנית אינה שוללת הזדהות חזקה עם קבוצת הרוב, ולהפך. במחקרו של הטניק (Hutnik, 1986) נבדקו עמדות של נערות ממוצא הודי באנגליה (לגבי זהות הודית או בריטית), והתנהגויות הקשורות לתרבויות אלה. תוצאות המחקר מלמדות, כי הזהות ההודית הייתה בלתי תלויה בזהות הבריטית. חלק מהנערות דיווחו על קשר עמוק לרכיב האתני בזהותן, ובמקביל על קשר עמוק לזהותן כאנגליות. מחקרו של דרידגר (Driedger, 1976) בחן שבע קבוצות אתניות לבנות בקנדה. תוצאותיו של מחקר זה עלו בקנה אחד עם

התפיסה, כי ההזדהות עם הקבוצה האתנית והזדהות עם קבוצת הרוב אינן תלויות זו בזו ואינן באות זו על חשבון זו. איתלות בין זהות אתנית לזהות אמריקנית נמצאה גם במחקרים שנערכו בארצות הברית על ארמנים (Der-Karabetian, 1980), על יהודים (Zak, 1973), ועל סינים (Ting-Toomey, 1981). גם מחקרים שהשתמשו בשיטות מחקר איכותניות (qualitative), מצאו מספר דפוסים המשלבים מעורבות בקבוצת המוצא האתנית עם מעורבות בקבוצת הרוב (Clark et al., 1976; Matute-Bianchi, 1986).

עם זאת, העלו מחקרים שונים שבחנו את הקשר בין רכיבי הזהות בקרב ישראלים החיים בארצות הברית (ישראלי, יהודי, אמריקני), כי יש תלות ביניהם (Elias & Blanton, 1987; Elizur, 1984). במחקרם של אליאס ובלנטון (Elias & Blanton, 1987) נמצא קשר חיובי בין ההיבטים הרגשיים של רכיבי הזהות, אך קשר שלילי בין ההיבטים ההתנהגותיים שלהם. נחקרים שהשתתפו בפעילויות אמריקניות טיפוסיות, השתתפו בפחות פעילויות ישראליות. אליצור (Elizur, 1984) מצא כי הזהות האמריקנית והזהות היהודית אצל אותם ישראלים, היו קשורות ביניהן בקשר שלילי. המאפיין הייחודי של מחקרים אחרונים אלה בהשוואה לקודמיהם הוא, שלישארים החיים בארצות הברית רכיב נוסף של זהות המבוסס על לאום – "ישראליות". אין דומה יהודי-אמריקני לישראלי שחי בארצות הברית. ייתכן שכאשר נוסף לזהות האתנית רכיב לאומי משמעותי (ישראליות), האדם חווה קושי גדול יותר לגשר על הקונפליקט בין רכיבי הזהות, והוא נאלץ לבחור ביניהם.

גם מחקרים על אפרואמריקנים מורים על הצורך בהכרעה בין שתי חלופות קיצוניות. האחת היא זהות מנוגדת לחלוטין לזהות הרוב (Ogbu, 1987), והאחרת היא הגדרת האדם כ"חסר גזע" (raceless), כלומר הכחשת ההשתייכות לקבוצה (Fordham, 1988; Fordham & Ogbu, 1986). שתי חלופות אלה מעוררות קשיים: התרחקות מוחלטת מתרבות הרוב מפחיתה את הסיכוי להצלחה בקרב קבוצה זו, ואילו ההתכחשות לקבוצת המוצא גורמת לעתים לעימותים עם חבריה.

זהות האתנית מנקודת מבט התפתחותית: רוב המחקר נקט גישת בזק, אשר לפיה מוערכת הזהות האתנית בהווה, ללא התייחסות לאופן שבו היא מתפתחת. חלק ניכר ממנו התבסס על נקודת המבט של הפסיכולוגיה החברתית, ובמיוחד הדברים אמורים לגבי תאוריית הזהות החברתית של טגפל (Tajfel, 1978; 1981). חוקרים הנוקטים גישה כזו, מתמקדים בזהות האתנית בנקודה נתונה בהיסטוריה של המתבגר ומנסים, למשל, למפות את הרכיבים הבולטים בעבור קבוצה מסוימת או לחקור גורמים הקשורים עם זהות אתנית, דוגמת דימוי עצמי. מנגד, מחקר מצומצם יותר נקט נקודת מבט התפתחותית והתמקד בתהליך יצירת זהות אתנית. רוב המחקר התמקד באפרור אמריקנים, אם כי הייתה נגיעה מסוימת במיעוטים נוספים (Arce, 1981; Atkinson, Morten & Sue, 1983; Cross, 1978; Parham & Helms, 1981). החוקרים רואים בתהליך התגבשות הזהות תהליך שיש בו מעבר, ממצב של מודעות מעטה למרכיב האתני והעדפה של תרבות קבוצת הרוב, למצב של קבלה והערכה לאתניות של האדם עצמו. פיני ועמיתיה בסיס הספרות הנוגעת לזהות-אגו (Erikson, 1968; Marcia, 1980), והציבו את הזהות האתנית בקונטקסט של התפתחות זהות-אגו. אריקסון (Erikson, 1968) ומרסיה (Marcia, 1966; 1980), כפי שכבר תיארו, התייחסו לגיבושה של זהות-אגו באופן כללי, ולא לזהות אתנית. חוקרים אחדים הציעו מודלים להתפתחותה של זהות אתנית אצל מתבגרים או מבוגרים המשתייכים לקבוצות מיעוט (למשל, Cross, 1978; Kim, 1981; Atkinson, Morten & Sue, 1983). במודל אינטגרטיבי של התפתחות זהות אתנית, הציגה פיני (Phinney, 1989, 1990) שלושה שלבים וקישרה אותם למודל היווצרות הזהות של מרסיה (Marcia, 1980). המודל של פיני הוא אינטגרציה של מודלים שהציגו חוקרים שונים (למשל, Arce, 1981; Atkinson, Morten & Sue, 1983; Cross, 1978; Parham & Helms, 1981), והוא מניח כי זהות אתנית מתפתחת בשלבים, באופן דומה לזה שתואר בידי וوترמן (Waterman, 1982). נתאר כעת את מודל ההתפתחות של פיני, הנוגע במיוחד למתבגרים.

השלב הראשון הוא של זהות אתנית שלא עברה חקירה. הדבר יכול להתבטא בשני אופנים. באחד, המתבגר מבטא העדפה לקבוצת החוץ, עקב דימוי שלילי וסטראוטיפים המיוחסים לקבוצה האתנית שלו. הדרך החלופית היא, שבעקבות סוציאליזציה במשפחה או בקהילה, יש למתבגר תחושת שייכות חיובית לקבוצה שלו. בכל מקרה, העמדות בשלב זה הן תוצאה של השפעת אחרים, כמו הורים, קהילה או החברה, ולא עמדות שהאדם הגיע אליהן באופן עצמאי מתוכו. כאנלוגיה לזהות הכללית, ניתן לראות בשלב זה שלב שבו הזהות קבועה מראש. מנגד, ישנם מתבגרים שעדיין לא התייחסו לסוגיות הקשורות במוצאם האתני, עקב היעדר קונפליקטים רלוונטיים או חוויות הקשורות בכך. שלב זה הוא שלב של בלבול.

בנקודה מסוימת, בדרך כלל במהלך ההתבגרות, מתרחשת איזושהי חוויה המבליטה את המוצא האתני. חוויה זו מעוררת חקירה של המשמעות של להיות חבר בקבוצת מיעוט מסוימת בחברה. לא ברור לגמרי מה מעורר את החקירה. קרוס (Cross, 1978) מכנה זאת **מפגש** (encounter) בהקשר לשחורים, ואילו ארץ' (Arce, 1981) מכנה זאת כך בהקשר לאנשים שמוצאם לטיני. זה יכול להיות חשיפה לדעות קדומות, מעורבות בתכנית למודעות אתנית, חקר זהות בתחומים אחרים או חוויות הקשורות בהרחבה הדרגתית של עולמו של המתבגר, דרך בית הספר או עבודה. שלב זה מקביל לשלב משבר הזהות או המורטוריום (Erikson, 1968; Marcia, 1980). בין הנושאים שיש לבחון בשלב זה, נמנים הבדלים תרבותיים בין קבוצתו של הפרט לקבוצות אחרות וחוויות של דעה קדומה ואפליה (Phinney, Lochner & Murphy, 1990).

במחקר עדכני (French, Zeidman, Allen & Aber, 2000) בחנו החוקרים את ההשפעה של מעבר לבית ספר תיכון על הזהות האתנית של מתבגרים משלוש קבוצות אתניות – שחורים, מתבגרים ממוצא לטיני, ולבנים שהיגרו מארצות אירופה. המעבר לבית הספר שימש, לטענת החוקרים, אירוע המעלה למודעות את השוני בין מוצאו האתני של המתבגר ובין קבוצת הרוב. לשון אחר, מכיוון שבבית הספר היסודי, הסביבה היא הומוגנית יחסית, המעבר לבית ספר אחר, לרוב הטרוגני,

מפגיש את המתבגר עם מציאות שונה ומדגיש את ההבדלים האתניים. החוקרים בדקו את השפעתם של מספר משתנים: ההרכב החברתי בבית הספר, הרכב הצוות החינוכי, התמיכה החברתית, הלחץ להצליח והמעורבות של המתבגר בחיי בית הספר. משתנים אלה נבדקו כמשפיעים על ההערכה כלפי הקבוצה (group esteem) ועל החקירה (exploration) שעורך המתבגר לגבי מוצאו.

ממצאי המחקר העלו, כי ההרכב החברתי תרם לשונות המוסברת במידת החקירה אצל אמריקנים ממוצא אירופי בלבד – ככל שההרכב היה שונה, כך עלתה מידת החקירה. החוקרים סבורים כי לא הייתה תרומה אצל אפרו-אמריקנים ואצל לטינים, מכיוון שהם רגילים להיות מיעוט, בעוד שאצל הלבנים המעבר לבית הספר הבליט את היותם מיעוט, דבר שלא היו רגילים לו קודם לכן. ההרכב של הצוות החינוכי תרם להערכה הקבוצתית, ולא למידת החקירה. אצל השחורים, ככל שהיו פחות אנשי צוות שחורים, כך עלתה ההערכה הקבוצתית, בעוד שאצל יוצאי אירופה ואצל תלמידים ממוצא לטיני לא היה שינוי. החוקרים זוקפים את חוסר השינוי בהערכה אצל יוצאי אירופה לכך, שהם רגילים לצוות חינוכי שרובו המכריע ממוצא כזה, כך שירידה קטנה או עלייה אינה נחווית כשינוי. אצל השחורים, כל שינוי קטן נתפס כמשמעותי, ולכן משפיע. אשר לתרומת התמיכה החברתית, נמצא שככל שזו עלתה אצל השחורים, כך עלו ההערכה הקבוצתית והחקירה באותה. אצל יוצאי אירופה (יוונים או איטלקים), נמצאה מגמה הפוכה. ככל שגבר הלחץ להצליח בלימודים, כך גבר חקר הזהות אצל השחורים. ההערכה הקבוצתית אצלם לא הייתה קשורה בלחץ להצליח, בעוד שאצל יוצאי אירופה, ככל שהלחץ גבר כך ההערכה הקבוצתית עלתה. שלב החקירה נחתם, באופן אידאלי, בפתרון של הקונפליקטים והסתירות שהועלו עקב מיקומו של המיעוט בחברה. על הפרט להשלים עם שתי בעיות מרכזיות. האחת נוגעת להבדלים התרבותיים בין הקבוצה שאליה הוא משתייך ובין קבוצת הרוב, והשנייה נוגעת למעמד הנמוך המיוחס לקבוצתו (Phinney, Lochner & Murphy, 1990). בנקודה זו, אנשים מקבלים עליהם מחויבות של שייכות לקבוצה. הם בעלי זהות

אתנית המאופיינת בתחושה בטוחה של עצמם כתברי קבוצה אתנית. חשוב לציין כי כל אדם מגיע לזהות באופן שונה, וכי השלמה עם ההשתייכות האתנית אינה מחייבת מעורבות אתנית חזקה (כמו שימוש בשפה או שימור המנהגים). קרוס מכנה שלב זה **הפנמה** (Cross, 1978). מחקרים שונים הראו כי עם העלייה בגיל, גוברת הנטייה לחקר זהות ולמחויבות בקשר לזהות זו. לשון אחר, סיום התיכון והכניסה לקולג' מלווים בשלב של זהות שהושגה, יותר מאשר בשלבים מוקדמים יותר. במחקרה של פני מצאה החוקרת, כי תלמידי קולג' קיבלו ציונים גבוהים יותר בהשגת זהות, בהשוואה לתלמידים שעוד לא סיימו את התיכון (Phinney, 1992). מחקרים שבחנו את ההתפתחות בתחילת בית הספר התיכון (Phinney, 1989; Phinney & Tarver, 1988) הראו, כי תלמידים בגיל 16 עסקו בחקר זהות יותר מאשר תלמידים בגיל 14. במחקר אורך שבחן התפתחות של זהות בין הגילאים 16-19 (Phinney & Chavira, 1992) הראו החוקרים, כי בגיל 19 הגיעו הצעירים לשלבים מתקדמים יותר של גיבוש זהות, בהשוואה למצב שנמצאו בו בגיל 16. חשוב לציין כי בדומה לזהות הכללית, תהליך גיבוש הזהות האתנית הוא דינמי, ותיתכן תסוגה לשלב מוקדם יותר ובחינה מחודשת של סוגיות הזהות (Marcia & Kowaz, 1988; Parham, 1989; Waterman, 1982). התפתחותה של הזהות האתנית אינה לינארית, ואינה מתרחשת בהכרח בסדר כרונולוגי. למעשה, התהליך הוא דינמי ומושפע מגורמים מצביים והיסטוריים שונים (Atkinson et al., 1983; Cross, 1978; Phinney, 1992). יתר על כן, אנשים שהגיעו לשלבים מגובשים עשויים לבחון מחדש את זהותם (Parham, 1989; Phinney, 1996).

2.4 רכיבי הזהות האתנית

חוקרים בחנו מדדים שונים לזהות אתנית. מרביתם מדדו מצב קיים ונקודתי של הזהות האתנית, ואילו אחדים התייחסו לשלב שבו נמצא גיבוש הזהות או לשינויים שהאדם חווה במהלך השנים. נפרט כעת את הרכיבים השונים ואת האופן שבו הוערכו במחקר.

תיוג עצמי כשייך לקבוצה: רכיב זה מתייחס לשיוך האתני או להזדהות האתנית שהפרט מייחס לעצמו. אשר לשלב הילדות, החוקרים בחנו אם ילדים משייכים עצמם נכונה לקבוצתם האתנית (Aboud, 1987), ואם תיוג שגוי קשור בתפיסה עצמית שלילית (Cross, 1978). אשר לגיל ההתבגרות ולמבוגרים, שם נבחנה שאלת ההתאמה בין המוצא האתני של האדם (שנקבע לפי מוצא הוריו) ובין המוצא האתני שהוא מייחס לעצמו. שאלה זו מורכבת מכפי שהיא נראית, והחפיפה אינה מובנת מאליה.

ואכן, המחקר מורה כי התשובה לשאלת החפיפה בין מוצא אתני לשיוך אתני על ידי הפרט אינה עקיבה, והיא משתנה אצל קבוצות שונות. אצל מהגרים לבנים מארצות אירופה (למשל, פולנים שהיגרו לארצות הברית) נמצא, כי מרביתם אינם מייחסים לעצמם שיוך אתני לפי ארץ המוצא (Singh, 1977). אצל חברי קבוצות הנבדלות על בסיס של גזע או תרבות מובחנת (למשל שפה, לבוש, מנהגים), השיוך הקבוצתי נכפה במובן מסוים, ואין ביכולתו של הפרט להתעלם ממנו. במקרים מסוימים, השאלה אינה אם להשתמש בתווית אתנית, אלא איזו תווית לאמץ. נבחר זאת באמצעות דוגמה: אנשים שמוצאם ממקסיקו והם חיים בארצות הברית, יכולים לבחור בתוויות נבדלות שלכל אחת משמעות שונה, כמו מקסיקני-אמריקני, היספאני, לטיני ועוד (Buriel, 1987).

עוד מורה המחקר, כי ישנם חברי קבוצות המזהים עצמם באופן חלקי עם מוצאם האתני, ובנוסף גם עם חברת הרוב. למשל, נמצא בקרב מתבגרים ממוצא אירי החיים באנגליה, כי מחציתם זיהו עצמם כאירים וגם כאנגלים, ואילו היתר זיהו עצמם כאירים בלבד או כאנגלים בלבד (Ullah, 1985; 1987). זהות חלוקה נמצאה גם אצל חלק מהנחקרים ששני הוריהם ממוצא שונה, בעוד שהיתר אימצו קבוצה אחת והתעלמו מהמוצא השני (Alipuria & Phinney, 1988).

מסקירתה של פיני (Phinney, 1990) עולה, כי במחצית מהמחקרים לא נבדק השיוך האתני כפי שמוערך על ידי המשיב עצמו. מבין הדוגמאות, נמנים מחקרים עם משיבים אפרו-אמריקנים שלא נתבקשו

לשיך עצמם. עוד ניתן למצוא מחקרים שבחרו מראש משיבים מוגדרים, כמו יהודים (Lax & Richards, 1981; Davids, 1982), או מחקרים שבהם לא צוין כיצד נבחרו המשיבים.

באותם מחקרים שבהם הוערך השיוך האתני של הנחקר על ידו, נעשה הדבר באמצעות שיטות שונות, כמו סימון התשובה המתאימה מבין מספר תשובות מוגדרות מראש (Ullah, 1985; 1987). בשיטה אחרת, המשיב מתבקש לדרג את מידת ההתאמה שלו לאנשים עם שיוך אתני מסוים (Christian et al., 1976; Giles, Llado, McKirnan & Taylor, 1979; Giles, Taylor & Bourhis, 1977; Giles, Taylor, Lambert & Albert, 1976; Rosenthal & Hrynevich, 1985). לטענתה של פני (Phinney, 1990), ישנה בעייתיות מתודולוגית במחקרים שבהם המדגם כולל מראש רק משיבים מקבוצה אתנית מוגדרת. היא סבורה כי ניתן לדגום נחקרים ללא קביעה מראש, ולשאול על שיוכם האתני כחלק מהמחקר עצמו.

תחושת שייכות: עצם השיוך העצמי לקבוצה אין פירושו כי האדם מרגיש שייכות אליה. תחושת השייכות לקבוצה הוערכה בכרבע מהמחקרים שנסקרו בידי פני (Phinney, 1990). המשיבים נתבקשו, למשל, להעריך עד כמה הם חשים קשר לקבוצת ההשתייכות שלהם (Driedger, 1976), את מידת החשיבות של השיוך האתני בעבורם (Davids, 1982; Zak, 1973; 1976), ואת השאלה אם גורלם ועתידם קשורים באלו של הקבוצה (Der-Karabetian, 1980; Zak, 1973; 1976).

את תחושת השייכות לקבוצה ניתן גם להעריך באמצעות הניכור וההפרדה שחש הפרט כלפי קבוצת חוץ (Lax & Richards, 1981). במחקרים שבהם הוערכה תחושה זו, העריכו המשיבים עד כמה הם חשים הבדלים בינם ובין חברי קבוצה אחרת (Ullah, 1987), או עד כמה הם דומים לילדים ממדינות אחרות, החריגים אף הם (Rosenthal & Hrynevich, 1985).

עמדות חיוביות ושליליות כלפי הקבוצה: בחלק ניכר מהמחקר, העריכו החוקרים עמדות כלפי הקבוצה החברתית. בין העמדות החיוביות

שהוערכו, ניתן למצוא גאווה, הנאה ושביעות רצון. המשיבים התייחסו להיגדים כמו "אני גאה להזדהות עם קבוצתי" או "התרבות שלי עשירה ובעלת ערך" (Driedger, 1976), או "אני דומה לאנשים הגאים ברקע התרבותי שלהם" (Rosenthal & Hrynevich, 1985). במחקרים אחרים, הם נתבקשו להשיב באופן ישיר על השאלה "מהי מידת הגאווה שאתה חש כלפי קבוצתך?" (Phinney, 1989; Ullah, 1987).

מחקרים שבתנו עמדות של משיבים אפרו-אמריקנים, השתמשו במושג **קבלה** על מנת לתאר עמדות חיוביות כלפי הקבוצה (Paul & Fischer, 1980). במחקרים אלו, הוערכה המידה שבה הפרט מקבל את עובדת היותו אדם שחור. הקבלה הוערכה באמצעות היגדים כמו "אני מאמין שלהיות שחור זו חוויה חיובית" (Parham & Helms, 1981, 1985a), או "אני חש התלהבות ושמחה כשאני בסביבה שחורה" (Krate, 1985b) (et al., 1974; Parham & Helms, 1981, 1985a, 1985b). עוד הוערכה הקבלה בהשוואה לאדם הלבן, למשל "כאשר אני חושב על עצמי כשחור, אני חש מושך יותר וחכם יותר מהאדם הלבן" (Morten & Atkinson, 1983).

היעדר עמדות חיוביות או קיומן של עמדות שליליות הוערך כתחושה של חוסר שביעות רצון או חוסר הנאה מהמוצא האתני (Lax & Richards, 1981), כתחושה של נחיתות או רצון להסתיר את הזהות התרבותית של הפרט (Driedger, 1976; Ullah, 1985). אחד ההיגדים ששימשו את החוקרים הוא "אני כמו/לא כמו ילדים ממדינות אחרות המנסים להסתיר את הרקע שלהם" (Rosenthal & Hrynevich, 1985). דרך עקיפה לבחון עמדות שליליות, היא לבדוק אם אדם מעוניין להישאר שייך לקבוצתו או לחלופין אם היה מבקש להיוולד שוב כחבר בקבוצה זו (Der-Karabetian, 1980; Tzuriel & Klein, 1977; Zak, 1973). עמדות שליליות כלפי קבוצת ההשתייכות הן לעתים חלק ממצב נתון, שבו הפרט חש תחושות אמביוולנטיות כלפי קבוצתו. לקס וריצ'רדס (Lax & Richards, 1981) טענו כי היותו של אדם יהודי מלווה ברגשות מעורבים, ועצם ההשתייכות לדת היהודית אינה בהכרח כרוכה בקבלה אמתית של זהות זו.

במחקרים שבחנו עמדות של אפרו-אמריקנים כלפי קבוצתם, הוערכו העמדות השליליות כהכחשה של היות האדם שחור והעדפה לגזע הלבן (Morten & Atkinson, 1983; Paul & Fischer, 1980; Phinney, 1989). החוקרים השתמשו בהיגדים כמו "רוב השחורים שאני מכיר הם כישלונות" (Parham & Helms, 1981, 1985a, 1985b), "אני מאמין שלא ניתן לבטוח בחלק ניכר מהשחורים" (Krate et al., 1974), "לפעמים אני מצטער שלא נולדתי לבן" או "אני מאמין כי אנשים לבנים הם אינטליגנטים יותר מהשחורים" (Krate et al., 1974; Parham & Helms, 1981, 1985a, 1985b).

נוסף על המדדים הישירים, השתמשו החוקרים במדדים עקיפים על מנת להעריך עמדות כלפי קבוצת השתייכות. למשל, משיבים נתבקשו לדרג את עצמם ואת קבוצתם בהשוואה לשמות תואר עם הקשר שלילי או חיובי (Grossman et al., 1985) או לדרג נאומים שהוקלטו בשפות ובמבטאים שונים כחברותיים, יהירים, מתנשאים ועוד (Bourhis et al., 1973).

לסיכום, מחקרים שבחנו קבוצות שונות השתמשו במונחים ייחודיים על מנת להעריך את העמדות כלפי קבוצת השתייכות. במיוחד הדברים אמורים לגבי עמדות שליליות. שם ניתן לומר באופן כללי, כי אצל משיבים מקבוצות לבנות, עמדות שליליות מבטאות הסתרה או הכחשה של קבוצת השתייכות, ואילו אצל יהודים ושחורים, הן מבטאות חוסר קבלה ושאִיפה לשנות את הקבוצה שהפרט משתייך אליה.

מעורבות אתנית (טקסים, מנהגים, רשתות חברתיות, אזור מגורים): המדד הנפוץ ביותר להערכת זהות אתנית הוא מידת המעורבות בחיים החברתיים ובמנהגים תרבותיים. למרות נפיצותו של מדד זה, חשוב להעלות את הבעייתיות שהוא מעורר. מכיוון שלכל קבוצה המנהגים שלה, שימוש במדד ייחודי שכזה אינו מאפשר השוואה והכללה בין הקבוצות. נפרט אחדים מהתחומים שנבחנו.

שפה: השימוש בשפה המקורית שאפיינה את הקבוצה בארץ

מוצאה, נבדק בעיקר בקבוצות לבנות שמוצאן מאירופה הקונטיננטלית, שהיגרו לארצות דוברות אנגלית (ארצות הברית, קנדה, בריטניה, אוסטרליה). בין הקבוצות שנחקרו, היו גם היספאנים בארצות הברית ויהודים-אמריקנים החיים בישראל. עוד בחנו החוקרים את הרצון של ההורים שילדיהם ילמדו את שפת המקור (Leclezio, 1984; Caltabiano, 1984; Louw-Potgieter, & Souchon, 1986; Teske & Nelson, 1973).

רשתות חברתיות: היבט זה הוערך באמצעות התייחסות להרכב האתני של חבריו של המשיב. המשיבים נשאלו באשר לחשיבות של חברים מאותה קבוצה ושל קשרים רומנטיים עמם (Driedger, 1975), ועל הרקע האתני של חבריהם (Garcia, 1982).

קשר דתי ושמירה על מנהגים: בהיבט זה נשאלו המשיבים לגבי חברות במוסדות דת, השתתפות בטקסים דתיים וחינוך דתי. מחקרים שבחנו זהות יהודית הדגישו היבט זה, כפי שיפורט בפרק העוסק בנושא. **קבוצות חברתיות אתניות מובנות:** כאן נשאלו המשיבים באשר להשתתפות בארגונים ובמועדונים הקשורים בקבוצה.

אידאולוגיה ופעילות פוליטית: המעורבות בפעילות פוליטית הקשורה בקבוצה האתנית, הוערכה בעיקר לגבי משיבים שחורים (למשל, Terrell & Taylor, 1978). במדד הופיעו היגדים כמו "המחויבות להעצמת כוחם של השחורים משפיעה רבות על התנהגותי" (Krate et al., 1974) או "אני מעורב באופן ניכר בפעילות פוליטית למען השחורים ובפעילויות חברתיות בנושא" (Parham & Helms, 1981, 1985a, 1985b).

אזור מגורים: אזור המגורים נבדק בשני היבטים. האחד הוא האזור הגאוגרפי שבו חי המשיב (Giles et al., 1976; 1977; Taylor, Bassili, & Aboud, 1973). השני בחן את היחס המספרי הקיים באזור המגורים, בין חברי הקבוצה שאליה משתייך הפרט ובין האוכלוסייה הכללית; לשון אחר, היחס המספרי בין קבוצת ההשתייכות ליתר האוכלוסייה (למשל, Der-Karabetian, 1980; Tzuriel & Klein, 1977).

פעילויות תרבותיות אתניות ועמדות שונות: כמחצית מהמחקרים שנסקרו בידי פניני (Phinney, 1990), כללו אחד או יותר מהפריטים התרבותיים השונים: מוזיקה אתנית, שירים, ריקודים ולבוש; חומר

קריאה כעיתוננים וספרים; אוכל ובישול; בידור (סרטים, משחקים וספורט); חגיגות מסורתיות; תפקידי משפחה מסורתיים, ערכים ושמות; נישואים בתוך הקבוצה או נישואי תערובת; ידע לגבי התרבות. פריטים אלו הוערכו לרוב באופן ישיר. במחקר אחד שבדק סינים החיים בארצות הברית, הוערכו הדברים באופן עקיף, כאשר המשיב נתבקש להציג עמדות באשר למאפיינים של קבוצה, למשל "ילד טוב הוא זה המציית להוריו" (Ting-Toomey, 1981).

2.5 הכלים שבהם הוערכה הזהות האתנית

החוקרים השתמשו במדדים שונים על מנת לבחון זהות אתנית. מרביתם של המחקרים לא בחנו את מהימנות הכלים, ובאותם מחקרים שכן בחנו זאת, נמצאה לעתים מהימנות נמוכה (Phinney, 1990). יתר על כן, אף שההתייחסות התאורטית וההגדרות שניתנו למושג זהות אתנית הן כלליות, וניתן להכלילן מעבר לקבוצות, רוב החוקרים השתמשו בכלים ייחודיים לקבוצות השונות. החוקרים התייחסו למרכיבים השונים, ופיתחו את המדדים שלהם לקבוצות האתניות הייחודיות (למשל, Driedger, 1976; Giles, Taylor, Lambert & Albert, 1976; Rosenthal & Hrynevich, 1985; Ting-Toomey, 1981).

בעוד שהמחקר הרחב הניב ממצאים עשירים, השימוש במדדים ובהגדרות שונות מגביל את היכולת להשוות ולהכליל מעבר למחקרים (Phinney, 1990). טענה זו של פניני עולה בקנה אחד עם סברתו של קוהן (Kuhn, 1962), כי נכון יותר לבחון אותו מושג בכלים אחידים. לדעתו, גישה פרדיגמטית למחקר פירושה, שקבוצת חוקרים עורכת מחקרים מסביב לתאוריה ומשתמשת באותם כלים. שימוש בכלים שונים מאפיין, לדעתו, מחקר ברמה פרה־פרדיגמטית, ומונע בחינה שיטתית של תאוריות. ייתכן שגישה הדוגלת בכלים אחידים מצמצמת את נקודת המבט ואת מוקד המחקר, אך הדבר מקל את ההשוואה בין עבודות שונות ומאפשר מתן הסברים קוהרנטיים לגוף ידע. לטענתה של פניני (Phinney, 1990), ישנם רכיבים כלליים רלוונטיים לכל הקבוצות: זיהוי עצמי, תחושת שייכות וגאווה בקבוצה. נוסף על

כך, גם המודלים הבוחנים שלבי התפתחות הם כלליים, וניתן לבחון אותם בקרב חברי קבוצות שונות. השימוש בכלי אחד יאפשר השוואה והכללה בין מחקרים. עם זאת היא סבורה, כי עדיין יש מקום למדידה של רכיבים ייחודיים כמו מנהגים תרבותיים ועמדות, וזאת על מנת להבין את החוויה הייחודית של חברי קבוצות מסוימות במסגרת זמן נתונה (למשל, Keefe & Padilla, 1987).

בכלי אינטגרטיבי שפיתחה פני (Phinney, 1992) מוגדרים ארבעה מרכיבים של זהות אתנית: (1) הזדהות עצמית או תיוג אתני כשייך לקבוצה; (2) התנהגויות ומנהגים אתניים המתארים את מידת המעורבות של הפרט בפעילויות חברתיות עם חברי הקבוצה או במנהגים תרבותיים; (3) תחושת שייכות וגאווה המלוות בתחושות חיוביות כלפי הקבוצה; (4) מרכיב של השגת הזהות האתנית, הנע ממודעות נמוכה וחוסר בהירות לגבי הקבוצה ועד חקר, מחויבות ומשמעות המבטאים מובן עצמי בטוח של היות חבר בקבוצה. פני סבורה כי לשני המרכיבים האחרונים משמעות ניכרת במושג העצמי ובהתפתחותו בגיל ההתבגרות.

מדד הזהות האתנית הכולל (Multigroup ethnic identity measure;) (Phinney, 1992) משמש להערכת זהות אתנית מעבר לקבוצות, ומאפשר השוואה והכללה. במדד שלושה תת־סולמות: (1) שייכות והצהרה (למשל, גאווה על השייכות לקבוצה); (2) השגת זהות אתנית (למשל, חיפוש ומחויבות: "יש לי מושג ברור באשר לרקע האתני שלי", "הקדשתי זמן לבירור ההיסטוריה האתנית שלי והמנהגים של הקבוצה האתנית שאני משתייך אליה"); (3) התנהגות אתנית ומנהגים (למשל, השתתפות בפעילויות). הכלי המקורי כולל סולם תשובות בן ארבע קטגוריות הנע מ"1-מסכים בהחלט" עד "4-לא מסכים בהחלט". כלי זה מתייחס לקבוצה אחת ויחידה שעמה מזהה עצמו המשיב, ואין הוא בנוי להתמודד עם מצב שבו המשיב מזהה עצמו עם יותר מקבוצה אחת – למשל גם עם קבוצת הרוב.

המדד של פני נבחן במחקר עדכני בקרב מתבגרים צעירים המזהים עצמם עם קבוצה אתנית אחת, ובקרב אלו המזהים עצמם

עם יותר מקבוצה אחת (Spencer, Acard, Harachi, Catalano & Oxford, 2000). מטרת החוקרים הייתה לבחון אם קיים דפוס שונה בקרב הקבוצות, ואם הכלי מתאים גם למשיבים המזדהים עם יותר מקבוצה אחת. בהשיבם על השאלון, התייחסו המשיבים לקבוצה אחת (גם אם ציינו קודם לכן כי הם מזהים עצמם עם יותר מקבוצה אחת, ולא ברור לאיזו קבוצה התייחסו בהשיבם לשאלון ההזדהות).

לטענתם של החוקרים, יש חסר במחקרים המתייחסים למתבגרים צעירים (גילאי חטיבת הביניים), כאשר רוב המחקרים עוסקים בתלמידי תיכון ובסטודנטים בקולג'. המחקר של ספנסר ועמיתיו עסק בצעירים, והדבר בא לידי ביטוי בתוצאותיו. ניתוח גורמים שנערך על נתוני המשיבים העלה, כי הפריטים המשתייכים לשלושת הסולמות בשאלון קשורים בשני גורמים עיקריים: (1) גורם של שייכות הכולל גם פריטים של השגת זהות. לטענת החוקרים, ניתן לראות בגורם זה **הזדהות** (identification) המלווה בהשגת זהות מגובשת ומובן ברור של ההשתייכות לקבוצה; (2) הגורם השני כולל פריטים מסולם השגת הזהות ומסולם ההתנהגויות. החוקרים רואים בגורם זה **חקר זהות** (exploration) המשקף שלב של חיפוש מידע, שיחות עם אחרים, השתתפות בפעילויות תרבותיות ונטילת חלק בארגונים ובקבוצות חברתיות. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאיהם של רוברטס ועמיתיו (Roberts, Phinney, Masse, Chen, Roberts & Romero, 1999), שדיווחו על שני גורמים דומים לאלו. הממצא על סולם של חקר זהות עולה בקנה אחד עם העובדה, שמדובר בתלמידים צעירים יחסית בתחילת גיל ההתבגרות. ניתוחי משוואות מבניות (structural equations analysis) העלו תואם משביע רצון למודל הכולל שני גורמים אלה – הזדהות וחקר זהות בקרב הקבוצות השונות. המקדמים בגורם ההזדהות אצל הלבנים היו נמוכים בהשוואה לאלו המעורבים. החוקרים מייחסים זאת לעובדה שלבנים רבים הם יוצאי אירופה, וקיים אצלם בלבול ביחס למוצא האתני (Spencer, Acard, Harachi, Catalano & Oxford, 2000).

ההשוואה בין תלמידים לבנים, תלמידים המזהים עצמם עם

קבוצה אתנית אחת, ואלו המזהים עצמם עם יותר מקבוצה אחת העלתה, כי משיבים המזהים עם קבוצה אחת דיווחו על ציונים גבוהים יותר בזהות אתנית כללית ובשני תת-הסולמות (הזדהות וחקר), בהשוואה לשתי הקבוצות האחרות, ואילו הלבנים דיווחו על ציונים נמוכים ביותר. הממצאים על הזהות הנמוכה של הלבנים עולים בקנה אחד עם ממצאיהם של רוברטס ועמיתיו (Roberts, Phinney, Masse, Chen, Roberts & Romero, 1999).

בחינה מדוקדקת יותר של ההבדלים העלתה דפוס שונה בקרב המעורבים. אלו שהיו מעורבים אך גם לבנים ביטאו זהות אתנית חלשה, בדומה ללבנים אחרים, ואילו אלו שהיו מעורבים מקבוצות מיעוט, למשל שחורים, ביטאו זהות אתנית גבוהה בדומה לשחורים אחרים. החוקרים מביאים שני הסברים חלופיים שהוצעו כבר על ידי פיני ואלפוריה (Phinney & Alipuria, 1996). הסבר אחד גורס, כי החברה השחורה מאמצת לחיקה אנשים המשתייכים לגזע השחור אפילו בחלקם (Hall, 1992). הסבר שני גורס, כי אנשים משתייכים לקבוצת מיעוט נמוכת מיצב גם אם זורמת בעורקיהם טיפת דם אחת של קבוצה זו. עיקרון זה נוגע בעיקר לקבוצות נמוכות מיצב שיש עליהן סטיגמות (Zack, 1993). אלו המשתייכים גם לקבוצת הרוב, הלבנים בחלקם, נטמעים בקבוצה כזו ועשויים להזדהות עמה. בחינת ההבדלים בין המינים העלתה, כי בנות דיווחו על חקר גבוה יותר מבנים. לאור הממצאים, טוענים החוקרים (Spencer, Acard, Harachi, Catalano & Oxford, 2000) כי השאלון MEIM (Phinney, 1992) אינו רגיש דיו להבנת תהליכי זהות שחווים אנשים המשתייכים ליותר מקבוצה אתנית יחידה.

עם הקושי בהנחה הנוגעת להשתייכות לקבוצה אתנית אחת בלבד, העומדת בבסיס השאלון של פיני (Phinney, 1992), התמודד מחקר עדכני שבחן זהות אתנית של אינדיאנים בארצות הברית (Moran, Fleming, Pomervell & Manson, 1999). במחקר זה התבססו החוקרים על מדד שפיתחו אוטינג ובוויס (Oetting & Beauvais, 1991) להערכת זהות אתנית בקרב אינדיאנים. בשאלון זה נבדקה מידת ההזדהות של המשיב עם "אורח החיים האינדיאני" ועם "אורח החיים של האדם הלבן". השאלות

נבנו באופן כללי, כך שהן כללו את המגוון הרב של שבטים אינדיאניים. יתר על כן, מבנה השאלון אֶפְשֵׁר דפוס תשובות המזוהה גם עם התרבות האינדיאנית וגם עם התרבות של קבוצת הרוב הלבנה. במחקרם של מורן ועמיתיו (Moran, Fleming, Pomervell & Manson, 1999) הורחב השאלון וכלל לא רק התייחסות ל"אורח חיים" כמושג כללי, אלא גם מגוון פעילויות תרבותיות שנמצא כי הן קשורות בזהות אתנית (Burnam, Telles, Karno, Hough & Escobar, 1987; Cuellar, Harris & Jasso, 1980; King, 1992; Mitchell, Dick & Beals, 1993; Phinney, 1990). הפריטים הנוספים התייחסו לפעילויות תרבות במסגרת משפחתית, נכונות אישית עתידית להיות מעורב במנהגים תרבותיים, שימוש בשפה בילדות, וחשיבות של מנהגים רוחניים ואמונות. השאלון מכונה **המדד החדש לזהות אתנית דו-תרבותית** (new bicultural ethnic identity measure). ניתוח גורמים שנערך לפריטי השאלון העלה כי הפריטים, למעט אלו הנוגעים לשפה האנגלית ולאמונות נוצריות, משתייכים לשני גורמים: זהות אינדיאנית וזהות לבנה. ניתוח משוואות מבניות אושש חלוקה זו, לבד מפריטים הנוגעים לשימוש בשפה. החוקרים סבורים כי השימוש בשפה ואמונות נוצריות הפכו חלק אינטגרלי מהחיים המשולבים של אינדיאנים בארצות הברית, ועל כן אינם מבטאים עלייה בזהות אמריקנית.

בהתאמה עם מחקרם של אוטינג ובוויס (Oetting & Beauvais, 1991) נמצא, כי משיבים שאינם מזדהים עם שום קבוצה קיבלו ציונים נמוכים ברווחה אישית, במשתנים כמו מיקוד שליטה והערכה עצמית. משיבים המזדהים עם אחת מבין שתי הקבוצות (הפרדה או התבוללות) קיבלו ציונים גבוהים יותר. ואילו משיבים המזדהים עם קבוצת האינדיאנים וגם עם האמריקנים (דו-תרבותיות, biculturalism) קיבלו ציונים גבוהים ביותר. ניתן להבין ממצאים אלה על רקע דבריו של קורט לוין (Lewin, 1948), שטען כי אנשים זקוקים לתחושה של הזדהות קבוצתית על מנת לשמר את רווחתם האישית. זהות אתנית היא מרכיב חיוני בזהות קבוצתית, ונחשבת בעיני רבים חיונית למושג העצמי ולתפקוד פסיכולוגי (Gurin & Epps, 1975; Maldonado, 1975).

בעוד מרבית המחקרים התייחסו לזהות אתנית כמצב סטטי ובחנו אותה ברגע נתון, יש שתי קבוצות של מחקרים שראו בגיבוש הזהות תהליך, ואף התייחסו לכך באופן המדידה. קבוצת מחקרים אחת התבססה על מודל של קרוס (Cross, 1978) על היווצרות זהות של שחורים. החוקרים השתמשו בגרסאות של סולם עמדות זהות גזעית שחורים (racial identity attitude scale) (Parham & Helms, 1981). הסולם בודק עמדות של שחורים כלפי קבוצתם וכלפי לבנים, המשתנות לפי שלבי גיבוש הזהות של קרוס (Cross, 1978), ונמצאה לו מהימנות משביעה רצון (Parham & Helms, 1981). השאלון נבחן ונדון במספר מאמרים (למשל, Helms, 1989; Ponterotto & Wise, 1987) שהעלו סוגיות שונות, כמו האם ניתן למדוד תכונה אישיותית כמו זהות אתנית באמצעות שאלון עמדות (Akbar, 1989).

קבוצה אחרת של מחקרים ביקשה לפתח כלי שיבחן שלבים של גיבוש זהות אתנית מעבר לקבוצות שונות. הגישה, שהתבססה על מדדים של זהות של מרסיה (Marcia, 1966) ושל אדמס, בניון, והו (Adams, Bennion & Huh, 1989), התמקדה בשני מרכיבים בתהליך גיבוש הזהות: חיפוש משמעות להשתייכות האתנית, ומחויבות או קבלת החלטה לגבי חשיבות המוצא בחייו של הפרט. לשאלון שפותח ותואר לעיל (Phinney, 1992) נמצאה מהימנות משביעה רצון (Phinney & Alipuria, 1990). במחקרה של פיני (Phinney, 1989) נמצאה התאמה בין הערכות של מראיינים בלתי תלויים, באשר לשלב התפתחות הזהות אצל תלמידי תיכון.

2.6 גורמים הקשורים בזהות האתנית

פיני ורוזנטל (Phinney & Rosenthal, 1992) דנו בגורמים הפועלים ביחסי גומלין ליצירת זהות אתנית בגיל ההתבגרות. הם טענו כי בתקופת הילדות, הזהות האתנית מבוססת על ערכים של דמויות המהוות סמכות, ואילו בבגרות על בחירה אישית. בשתי תקופות שונות אלו, הזהות קבועה ויציבה יחסית. גיל ההתבגרות, לעומת זאת, הוא הזמן שבו מתרחשים שינויים בזהות האישית. מכיוון שתקופת ההתבגרות

היא דינמית בכל הנוגע לגיבוש זהות, זהותם האתנית של מתבגרים ושל מבוגרים צעירים נחקרת לעתים יותר מאשר אצל מבוגרים (Phinney, 1992; Rosenthal & Feldman, 1992a). פיני ורוזנטל (Phinney, 1992) ורוזנטל (Rosenthal, 1992) מתארים את השפעתם של התא המשפחתי, של ההקשר הסביבתי ושל הדימוי שיש לקבוצתו של המתבגר בקרב החברה. **נתאר כעת את ההשפעות השונות.**

השפעתה של המשפחה על הזהות האתנית: כשם שלסביבה המשפחתית השפעה ניכרת על התפתחותם של מתבגרים בתחומים שונים, כמו הישגים בבית הספר או התפתחות רגשית-חברתית (Spencer & Dornbusch, 1990), כך היא משפיעה גם על הזהות האתנית המתגבשת. בקרב המשפחה, הילד חווה את חוויותיו הראשונות הקשורות במוצאו האתני. בני המשפחה הם דמויות הזדהות ראשונות בעבורו. דרך "האחר המשמעותי", שהוא לרוב בן משפחה, הילד קולט את המידע הראשוני על העולם. בני המשפחה הם מעין עדשה, שבאמצעותה הילד רואה ותופס את העולם סביבו. במשפחות שבהן מסורות תרבותיות נחונות בהנאה, והקבוצה מעוררת רגשות חיוביים, נוצר בסיס לזהות אתנית חיובית.

מחקרים שנערכו לגבי אפרו-אמריקנים העלו, כי הורים רבים מחנכים את ילדיהם לגאווה בנוגע לגזע שלהם, ומעוניינים שהילדים יחושו רגשות חיוביים וביטחון עצמי בנוגע לגזעם (למשל, Harrison, 1985; Jaynes & Williams, 1989; Nobles, 1973; Peters, 1985; Thornton, 1990). איש מן החוקרים הללו לא בדק אם אכן הוגשמו שאיפותיהם של ההורים; רק מחקר אחד (Spencer, 1983) מצא, כי ילדים להורים שדנו בנושא של אפליה על רקע גזעי ולימדו את ילדיהם על ההיסטוריה האפרו-אמריקנית, גילו העדפה קטנה יותר לקבוצת החוץ (לבנים).

מן המפורסמות הוא, כי ילדים נושאים עמם לגיל ההתבגרות תפיסה של המורשת האתנית שלהם, שעוצבה ברובה על ידי המשפחה. נשאלת השאלה, באיזו מידה השפעה זו נמשכת בגיל ההתבגרות, וכיצד

עמדות ההורים משפיעות על הזהות האתנית של המתבגרים? ברמה הכללית נראה, כי אופי המעורבות של ההורים בקהילה אתנית קשור לתחושת הזהות האתנית של המתבגרים (Rosenthal & Cichello, 1986). רוזנטל וצ'ישלו מצאו, כי דווקא לגבי מתבגרים איטלקים, מידת שמירתם של ההורים על מנהגי מסורת ונורמות של התנהגות לא הייתה קשורה לזהות האתנית של המתבגרים. למעשה, משפחה מסורתית עשויה אפילו ליצור סביבה, שבה המתבגר נתקל בקושי לאזן בין מוצאו האתני למעורבותו בתרבות הרוב (Rosenthal, 1987). כאשר הערכים המסורתיים הנשמרים במשפחה מתנגשים עם ערכים מודרניים (למשל לגבי תפיסת תפקידה של האישה במשפחה), המתבגר עלול לחוות קושי רב (Phinney & Chavira, 1995; Szapocznik & Kurtines, 1980). פניני ונקיאמה (Phinney & Nakayama, 1991) מצאו קשר בין המידה שבה ההורה מכין את ילדו להתמודדות עם השונות התרבותית בסביבה ובין זהותו האתנית של המתבגר (שבאה לידי ביטוי במנהגים, עמדות ומחויבות).

נוסף על דרכי השפעה ישירות של למידה דרך חיקוי (modeling) או דיון בסוגיות אתניות, הורים עשויים גם להשפיע באופן עקיף על המתבגרים. במחקר שנערך על מתבגרים סינים בני דור ראשון ודור שני בארצות הברית ובאוסטרליה (Rosenthal & Feldman, 1992b), הראו החוקרים כי להתנהגות ההורים השפעה על מידת הגאווה שחשים המתבגרים במוצאם. במחקר נמצא, כי כאשר ההורים מעניקים סביבה משפחתית חמה שקיימים בה כללים מפורשים, וישנה שליטה מסוימת בהתנהגותו של המתבגר ועם זה גמישות ומתן אפשרות לפתח תחושה של אוטונומיה, המתבגרים יחוו גאווה במסורת שלהם ושל הוריהם. התנהגות זו לא הייתה קשורה בידע על המסורת האתנית ובהתנהגות אתנית של המתבגרים. דפוס התנהגות הורית כזה נמצא כמקדם התנהגויות חיוביות וסוציאליזציה טובה בקרב ילדים ומתבגרים (Maccoby & Martin, 1983; Steinberg, 1990). החוקרים סבורים כי מתבגרים שהוריהם מתפקדים כמודל חיובי לחיקוי, יאמצו היבטים נוספים של התנהגות וערכים, ובמיוחד אלו הנוגעים למסורת האתנית שלהם.

חשוב לציין, כי דפוס ההתנהגות של ההורים הסביר שיעור נמוך יחסית של השונות בגאווה האתנית של המתבגרים. ממצא זה מעיד, כי קיימים גורמים נוספים הקשורים בגאווה זו. רוזנטל ופלדמן (Rosenthal & Feldman, 1992a) סבורים כי משתנים כמו עמדות של חברים – הן אלה המשתייכים לאותה קבוצה אתנית והן אחרים – ותכונות אישיותיות קשורים בגאווה שיחוש המתבגר כלפי מוצאו. עם זאת, הם מסייגים וטוענים כי גם משתנים אלו אינם בלתי תלויים בהורים, שהרי להורים השפעה על בחירת החברים ועל ההתפתחות האישיותית (למשל, Putallaz, 1987; Feldman & Wentzel, 1990).

מחקרים אחרים בחנו את הקשר בין מאפיינים מבניים משפחתיים לזהותו האתנית של הילד, ובמיוחד הדברים אמורים לגבי נישואין בין קבוצות ואימוץ ילד מקבוצה שונה. המחקר מראה כי ילדים להורים המשתייכים לקבוצות אתניות שונות (כאשר מוצאם של ההורים מקבוצות שונות), מחזיקים בזהות חיובית כלפי מוצאם (Alba & Chamin, 1983; Salgado de Snyder, Lopez & Padilla, 1982; Yogev & Jamsky, 1983).

המחקר על אימוץ של ילדים ממוצא אתני השונה משל ההורים מראה, כי כאשר ההורים מקבלים את השוני של ילדיהם, אינם מתעלמים מההבדלים הקיימים, מכירים בכך שהם משפחה מעורבת ומחזיקים בעמדות חיוביות כלפי מוצאו של הילד, מפתח הילד תפיסה חיובית של זהותו הקבוצתית בהקשר זה (Andujo, 1988; Cole, 1992; Feigelman & Silverman, 1983; Gross & Gross, 1988; Huh, 1985; McRoy, Zurcher, Lauderdale & Anderson, 1982). עוד מראה המחקר, כי כאשר נערכים במסגרת המשפחה דיונים פתוחים, כאשר להורים יש חברים או עמיתים לעבודה שמוצאם כמוצאו של הילד וכאשר לקהילה האפשרות לסייע, הילד יפתח זהות אתנית חיובית יותר (Cole, 1992).

עם זאת, ישנם מחקרים שהעלו כי רוב הילדים המאומצים הם בעלי זהות אתנית חלשה, ומזדהים יותר עם המוצא של הוריהם המאמצים (למשל, Lydens, 1988; Kim, 1976; Gonzalez, 1990). המחקר

מראה, כי ישנם הורים המנסים להתעלם מההבדלים בינם לבין הילד, וחשים בלבול באשר לתפקידם בהקשר זה (Cole, 1992). לטענתם של החוקרים, לדפוס ההתנהגות של ההורים השפעה ניכרת על תפיסתו של הילד את מוצאו האתני ועל גיבוש הזהות האתנית אצלו. במחקר עדכני, שבחן זהות אתנית בקרב ילדים ומתבגרים קוריאנים שאומצו בידי משפחות אמריקניות לבנות (Huh & Reid, 2000), נמצא, כי המידה שבה ההורים והילדים שילבו את התרבות הקוריאנית בחייהם (למשל, נטלו חלק בפעילויות תרבותיות) הייתה קשורה בזהות האתנית שפיתחו הילדים. ילדים שזהותם האתנית חזקה יותר השתתפו בפעולות אתניות כבר בגיל הילדות, כאשר הוריהם עודדו זאת באופן פעיל. יתר על כן, ילדים אלו פיתחו זהות אינטגרטיבית, שבאה לידי ביטוי בזיהוי עצמי כקוראני-אמריקני, בהשוואה לילדים אחרים, שזיהו עצמם כקוריאנים או כאמריקנים. עוד נמצא, כי מערכת היחסים בין ההורים המאמצים לילדיהם הייתה פתוחה יותר בהקשר לסוגיית האימוץ, דבר שתרם, לטענת החוקרים, להתפתחותה של זהות אינטגרטיבית.

השפעתה של הקהילה על הזהות האתנית: גם לקהילה השפעה על זהותו האתנית של המתבגר. ככל שהקהילה מובנית, כלומר קיימים מוסדות לפעילויות שונות (כמו בית ספר, דת ופנאי), וככל שהמיצב של הקהילה גבוה יותר, כך תתפתח תחושה חזקה יותר של זהות אתנית (Driedger, 1976; Rosenthal & Hrynevich, 1985). ממצאים אלה נמצאו בקהילות שונות; למשל, בהשוואה בין מהגרים יוונים למהגרים איטלקים באוסטרליה (Rosenthal & Hrynevich, 1985), ובהשוואה בין יהודים וצרפתים לגרמנים, אוקראינים ופולנים בקנדה (Driedger, 1976). כאשר המשפחה או הקהילה אינן מספקות דמויות חיקוי למתבגרים, אין למתבגר דמות שהוא יכול להזדהות עמה, ולכן יש סיכוי שלא תתפתח זהות אתנית חיובית (Taylor, 1989).

גורם נוסף של הקהילה המשפיע על ההתקשרות לקבוצה אתנית, הוא היחס המספרי בין הקהילה האתנית ליתר הסביבה (Garcia &

(Lega, 1979). הממצאים אינם עקיבים, וניתן למצוא בהם כאלו המלמדים כי השתייכות לקבוצת מיעוט לבנה שהיא חלק קטן מהחברה, מפחיתה את תחושת הזהות האתנית (Alba & Chamlin, 1983), או לחלופין אלו המראים כי השתייכות למיעוט מקסיקני-אמריקני קטן דווקא מחזקת את הקשרים האתניים בין חברי הקבוצה (Padilla, 1980). פיני רוזנטל (Phinney & Rosenthal, 1992) מסבירים הבדלים אלו במסגרת תאוריית הזהות החברתית. לטענתם, המאפיינים הקבוצתיים של אלו המשתייכים למיעוט לבן בולטים פחות לעין, ולכן קל להם להיטמע בחברת הרוב. לעומת זאת, לקבוצת מיעוט כמו מקסיקנים ישנם הבדלים בולטים לעין. לשון אחר, לטענת החוקרים, ההבדלים אינם קשורים בהיות המיעוט קטן או גדול ביחס ליתר הסביבה, אלא למאפייניו הוא ולמידה שבה הוא בולט בהשוואה לסביבה. חיזוק לטענה זו ניתן למצוא במחקר אחר, שמצא כי סינים שהיו מיעוט גדול בסן פרנסיסקו גילו זהות אתנית דומה לסינים שהיו מיעוט קטן באוסטרליה (Rosenthal & Feldman, 1992a).

גורם נוסף הקשור בקהילה האתנית עצמה, הוא מספר הדורות שהיא שווה בארץ שאליה היגר הדור הראשון, שהרי עם הזמן, הקהילה נטמעת בחברת הרוב. ישנם מחקרים שהצביעו על כך שעם הזמן, פוחתת תחושת הזהות האתנית בקרב הדורות המאוחרים יותר, בעוד אחרים הראו כי הזהות האתנית נשארת יציבה החל מהדור השני, וישנה אף התחזקות מחודשת עם הדור השלישי והלאה. החוקרים סבורים כי מאפיינים מרכזיים של התרבות (כמו ערכים) עמידים בפני היחלשות, בעוד שמאפיינים פריפריאליים (כמו התנהגויות שונות) חשופים יותר לשינוי (Keefe & Padilla, 1987; Triandis, Kashima, Shimada & Villareal, 1986). במחקר על מבוגרים אמריקנים ממוצא מקסיקני (Keefe & Padilla, 1987) מצאו החוקרים, כי מודעות למנהגים תרבותיים פחתה עם העלייה במספר הדורות, אולם נאמנות אתנית, הכוללת עמדות ותחושות כלפי התרבות המקסיקנית וכלפי אפליה שחווים חברי הקבוצה, נשארה יציבה עד לדור הרביעי. גם רוזנטל ופלדמן (Rosenthal & Feldman, 1992a), במחקרם על מהגרים סינים בארצות הברית

ובאוסטרליה, מצאו כי הידע וההתנהגות האתנית פחתו עם הזמן, אולם לא חל שינוי באשר לחשיבות המיוחסת לזהות אתנית ובהערכה החיובית של הזהות.

הקבוצה האתנית במסגרת החברה: תאוריית הזהות החברתית (Tajfel, 1978; 1981) מדגישה את האופי הדינמי של הקשר בין הפרט לחברה. אנשים שואפים להשיג תחושה חיובית של זהות עצמית, דרך השתייכותם לקבוצות חברתיות מוגדרות. טג'פל (Tajfel, 1978) עוסק בקושי לחיות עם דימוי שלילי של הקבוצה, שעמו מתמודדים אלו המשתייכים לקבוצות נחותות. אלו המקבלים את הדימוי השלילי שהחברה מייחסת לקבוצתם, מסכנים את הדימוי העצמי שלהם ועשויים לבטא העדפה או הזדהות עם הקבוצה האחרת. לחלופין, אנשים עשויים לנסות לעזוב את קבוצתם, באמצעות מעבר או התבוללות, או לנסות לשנות את המצב, על ידי הערכה מחודשת והעלאת דימויה של קבוצתם.

המחקר על קבוצות מיעוט מצביע על קיומה של נטייה להזדהות עם תרבות הרוב ולהעדיפה. אף על פי שמרבית הילדים בני 8-9 מסוגלים לזהות את השתייכותם האתנית (Aboud, 1987; Bernal, Knight, 1990), רבים מהם מגלים העדפה לקבוצת החוץ גם בהתבגרותם (George & Garza, 1990; Bernal et al., 1990; Davey, 1983; Hoppe, 1979; Semaj, 1980; Spencer, 1982). מחקרים אלו מלמדים, כי חלק מהילדים המשתייכים לקבוצות מיעוט מגיעים לגיל ההתבגרות ללא העדפה ברורה כלפי קבוצתם שלהם. מחקר שבחן בני נוער איריים החיים באנגליה מצא, כי כעשרה אחוזים מהם מדווחים כי לפעמים הם נוהגים להסתיר את מוצאם (Ullah, 1985). גם פני מצאה שימור של העדפה לקבוצת החוץ בקרב חלק מהמתבגרים (Phinney, 1989). עם זאת ציינו המתבגרים, כי בגיל צעיר יותר, ההעדפה להשתייך לקבוצת הרוב הייתה חזקה יותר מאשר עכשיו (Phinney & Chavira, 1992).

העדפה לתרבותה של קבוצת הרוב או הרצון להשתייך לקבוצה

זו אינם סממנים של זהות אתנית בטוחה. כאשר המתבגרים חוקרים את חלופות הזהות שלרשותם, עשויות להופיע אפשרויות נוספות, שהציע טג'פל, כגון ניסיון לשנות את קבוצת ההשתייכות, כפי שניסו נערים הודים בבריטניה (Hogg, Abrams & Patel, 1987). אפשרות נוספת היא, שנוער המשתייך לקבוצות מיעוט עשוי לנסות לשנות את דימויה של הקבוצה, באמצעות הדגשת מאפיינים חיוביים של תרבותה. בניגוד למחקרים קודמים, שהראו הזדהות עם תרבות הרוב הלבן, מצא מילנר (Milner, 1984), שנערים הודים שנולדו בבריטניה פיתחו זהות תרבותית חיובית בעקבות הדגשת תרבותם ומאפייניה החיוביים. גם אולה (Ullah, 1985; 1987) מצא כי נערים איריים מגדירים מחדש את ההשתייכות הקבוצתית שלהם, על ידי תפיסה חיובית של מאפייני קבוצתם בהשוואה לקבוצת הרוב הבריטית. נערים יוונים החיים באוסטרליה נקטו אסטרטגיה דומה, של האדרת ההשפעה הנתפסת של קבוצתם בתחומי הכלכלה והעסקים (Giles, Rosenthal & Young, 1985).

2.7 זהות אתנית ומושג העצמי

בניגוד לגישות קודמות, שגרסו כי חברי קבוצות מיעוט חווים קשיים פסיכולוגיים (Tajfel, 1978) הנובעים מחשיפה לעוני, אפליה ודיכוי, המחקר העכשווי אינו מצביע על קשר בין מוצא אתני להערכה עצמית. לטענתם של פני ורוזנטל (Phinney & Rosenthal, 1992), הגורם המשמעותי הוא הזהות האתנית, כלומר תחושת השייכות של הפרט לקבוצה או מידת ההערכה שהוא מבטא כלפי קבוצתו (גאוה אתנית). ואכן נמצא כי הערכה אתנית (ethnic esteem) תיווכה בין השיוך האתני להערכה עצמית (Grossman, Wirt & Davids, 1985). עוד נמצא קשר חיובי אצל אפרו-אמריקנים, בין המידה שבה הפרט מקבל את ההשתייכות לגזע ובין ההערכה העצמית שלו (Paul & Fisher, 1980). על מורכבותו של הקשר בין זהות אתנית להערכה עצמית, ניתן ללמוד גם ממחקרים שבחנו זאת בקרב נשים צעירות באוסטרליה (Grieve, Rosenthal & Cavallo, 1988; Rosenthal & Grieve, 1990).

החוקרים מצאו, כי המידה שבה נשים צעירות ממוצא איטלקי מזדהות עם קבוצתן ומאמצות את ערכי המסורת השמרניים קשורה בדימוין העצמי. עוד טוענים חוקרים, כי ככל שערכי הקבוצה שממנה מגיעות הנשים מדגישים את השוני בין המינים, כך יחוו נשים קושי ניכר יותר (Rosenthal, Moore & Taylor, 1983). גורמים חברתיים נוספים שנמצאו קשורים הם קיומה של קהילה חזקה ומובנית, והמידה שבה המתבגרים חשופים לדעות קדומות ולאפליה כלפי קבוצתם (Rosenthal & Cichello, 1983; Rosenthal, Moore & Taylor, 1986; Phinney, 1989; Phinney & Alipuria, 1990; Phinney, Lochner & Murphy, 1990). סבורים, כי בקרב חברי קבוצות מיעוט, השגת זהות אתנית מגובשת תוך מחויבות תורמת לדימוי העצמי.

הקשר בין זהות אתנית להערכה עצמית ולהעדפה אתנית נחקר רבות (למשל, Grossman, Wirt & Davids, 1985; Tajfel & Turner, 1986). ברוב המקרים, זהות אתנית חזקה הייתה קשורה בהערכה שלילית של קבוצת החוץ (למשל, Tajfel & Turner, 1979; Taylor & Moriarty, 1987) ובהערכה עצמית גבוהה (למשל, Phinney, 1992). עם זאת, המחקר מצביע גם על תוצאות שונות. נמצא כי זהות אתנית הייתה קשורה בהערכה חיובית של קבוצת החוץ (למשל, Phinney, Chavira & Tate, 1993), ולא הייתה קשורה בהערכה עצמית (Verkuyten, 1995). חוסר ההתאמה בין הממצאים נזקף לשיטות מחקר שונות, להגדרות שונות לזהות אתנית, ולמיצב שונה של הקבוצות הנחקרות (Valk, 2000). במחקר עדכני (Valk, 2000) שנערך על קבוצה של מתבגרים אסטונים ושל מהגרים רוסיים באסטוניה, נבחן הקשר בין רכיבים של זהות אתנית ובין הערכה עצמית, הערכת אחרים ועמדות כלפי קבוצות חוץ. במחקר זה נעשה שימוש ב**סולם זהות אתנית** (ethnic identity scale) שנבנה על בסיס נתונים קודמים. הסולם כלל שני רכיבים: (1) **גאווה אתנית** (ethnic pride) – מוגדרת כתחושת שייכות לקבוצה, רגשות ועמדות הקשורות בכך, ועניין בתרבות, היסטוריה ומנהגים של הקבוצה. 10 פריטים התייחסו לרכיב זה, למשל "אני גאה במוצאי" או "אני חש קשר פנימי עמוק למוצא שלי"; (2) **הבחנה אתנית** (ethnic differentiation)

– אפליה או הבחנה בין קבוצות אתניות ברמה מופשטת וגם ברמה קונקרטיית. 10 פריטים התייחסו לרכיב זה, למשל "מוצא אתני אינו צריך למלא תפקיד בהערכה של אדם" או "בני זוג צריכים להשתייך לאותה קבוצה אתנית".

רכיבים אלה של הזהות האתנית נבחנו בהקשר לשלושה משתנים:
 - הערכה עצמית כללית. למשל, "באופן כללי אני חש כישלון" (Rosenberg, 1986).

- הערכה כלפי אחרים. למשל, "לכל אדם יש תכונות שהוא יכול להיות גאה בהן".

- עמדות קבוצתיות. נבחנו באמצעות "סולם המרחק", היינו המרחק בין המקום שבו המשיב מציב אדם המשתייך לקבוצתו ובין מקומם של אנשים מקבוצות אחרות (Valk & Karu, 1998).

ממצאי המחקר העלו, כי למיצב של הקבוצה תפקיד חשוב בהערכת זהות אתנית ובקשר שלה עם מאפיינים נוספים. בעוד שלא היה הבדל בגאווה אתנית בין אסטונים לרוסים, הבחנה אתנית הייתה גבוהה יותר אצל האסטונים. נוסף על כך האסטונים, שהם קבוצת הרוב, הביעו עמדות שליליות כלפי הרוסים, בכך שבחרו להציבם רחוק בסולם המרחק. לעומתם, הרוסים דירגו את האסטונים בצורה חיובית, כפי שדירגו את עצמם. אשר לקשר בין רכיבי הזהות להערכה עצמית ולעמדות בקרב קבוצת הרוב (האסטונים), ככל שגברה ההבחנה האתנית, כך ההערכה העצמית, ההערכה כלפי אחרים והעמדות כלפי קבוצות חוץ היו שליליות יותר. גאווה אתנית נמצאה משמעותית פחות מההבחנה האתנית באופן כללי, אם כי לגבי הרוסים, אלו שהיו גאים ומחויבים לקבוצתם הביעו עמדות חיוביות כלפי קבוצתם וכלפי קבוצות אחרות.

לטענתה של החוקרת, בקבוצות מיעוט בולט יותר המרכיב של גאווה אתנית ותחושת שייכות. בהשוואה לכך, בקבוצות רוב, הזהות האתנית מבוססת יותר על הבחנה אתנית, כלומר על רתיעה מקבוצות אחרות. החוקרת מביאה שני הסברים להבדלים בין קבוצת מיעוט לקבוצת רוב שנמצאו במחקרה. ההסבר הראשון הוא חברתי, וניתן

להכלילו לקבוצות נוספות, ואילו השני היסטורי, ונוגע באופן ייחודי במצב הדברים באסטוניה. אשר להסבר הראשון, כאן סבורה החוקרת כי בקבוצת רוב גבוהת מיצב, העדפה תוך-קבוצתית תלווה בדחיית קבוצות אחרות. השוואה זו מעוררת תחושה טובה, ומעלה את קרנה של קבוצת הפנים (Verkuyten, 1992; 1996). בקבוצת מיעוט נמוכת מיצב המצב שונה, וחבריה אינם תופסים סתירה בין עמדות חיוביות כלפי קבוצת הפנים ובין עמדות חיוביות כלפי קבוצת חוץ. אין הם מעוניינים להדגיש את ההבדלים, מכיוון שהדבר יעורר תחושות שליליות של נחיתות. הסבר זה עולה בקנה אחד עם תאוריית הדומיננטיות החברתית (social dominance theory; Sidanius & Pratto, 1999), הגורסת כי המבנה ההיררכי של קבוצות, שבו נמצאת לפחות קבוצה אחת דומיננטית בראש הסולם ואחת נחותה בתחתיתו, הוא מבנה טבעי המקל על התנהלותו של העולם. ההבדלים באורח החיים שמקיימות קבוצות דומיננטיות לעומת קבוצות נחותות, הם פועל יוצא של תנאים שונים העומדים לרשותן של הקבוצות, המביאים לכך שחברי הקבוצה הדומיננטית יתנהגו בצורה מסתגלת ובריאה (למשל, ירכשו השכלה), ואילו חברי הקבוצה הנחותה יתנהגו בצורה פחות מועילה בעבורם (למשל, יפשעו).

התאוריה מניחה, כי בני אדם ניחנו בצורך בסיסי לשמר את מעמדה היחסי של קבוצתם במבנה ההיררכי החברתי או לשפרו. צורך זה הוא צורך טבעי – צורך בדומיננטיות חברתית – ומסייע להישרדות כלל השייכים למערכת החברתית. עוד מניחה התאוריה, שהצורך משתנה מקבוצה לקבוצה ושקיימים הבדלים אינדיבידואליים ברמתו. ככל שהמעמד החברתי של האדם גבוה יותר ויציב יותר, גוברת הנטייה לדומיננטיות חברתית, והיא משמשת דרך לשימור היתרון היחסי של הקבוצה.

עוד מניחה התאוריה, שמטרתם של חלק ניכר מהקונפליקטים הבין-קבוצתיים ומגילויי האפליה, היא לשמר הייררכיה קיימת או ליצור אותה. תהליך שימור המבנה החברתי בעל הרבדים השונים, משפיע על עמדות הפרט ועל ההתנהגות שלו ושל יתר חבריו לקבוצה. תאוריית

הדומיננטיות החברתית רואה בדעות קדומות ביטוי או צידוק מוסרי ואידאולוגי להתנהגות מפלה כלפי קבוצות אחרות. ובמילים אחרות, אנשים מבטאים דעות קדומות כלפי קבוצות חוץ, על מנת לשמר את ההייררכיה הקיימת ולהצדיקה.

לפי ההסבר ההיסטורי, לאורך השנים חיו האסטונים כמדינה קטנה תחת איום של מדינות גדולות מסביב, ובייחוד הדברים אמורים לגבי רוסיה. על מנת לשמר את ייחודם, נאלצו האסטונים להבדיל עצמם מכל מה שמייצג "רוסי".

לסיכום, מחקר זה תומך בטענה, כי עמדות אתניות וזהות אתנית קשורות בהערכה עצמית אולם אינן חיוניות להיווצרותה (Blush & Unger, 1995; Phinney et al., 1997). כאמור, לא נמצא קשר בין גאווה אתנית להערכה עצמית, ונמצא קשר שלילי מתון בין הבחנה אתנית להערכה עצמית אצל אסטונים. המחקר מראה כי על מנת ללמוד על הקשר בין זהות אתנית, עמדות אתניות, הערכה עצמית והערכה כלפי אחרים, חשוב להבחין בין שני מרכיבי הזהות, גאווה והבחנה, תוך התייחסות למיצב היחסי של הקבוצות הנדונות. זהות אתנית עשויה להיות קשורה גם לעמדות חיוביות ושליטיות כלפי אחרים. היא גם עשויה להיות קשורה לעמדות תוך-קבוצתיות חיוביות ולהערכה עצמית נמוכה. השאלה איזה היבט יבלוט, תלויה במיצבה של הקבוצה ובתנאים ההיסטוריים והפוליטיים.

הקשר בין המרכיב ההערכתי (evaluative) בזהות האתנית (הרגש והערך שהאדם מייחס לקבוצתו) ובין העדפה תוך-קבוצתית וסלידה חוץ-קבוצתית, נבחן בקרב מתבגרים הולנדים ובקרב מתבגרים שמוצאם שונה, החיים בהולנד (תורכים, מרוקנים, סורינאמים) (Verkuyten, 1992). ממצאי המחקר העלו, כי אכן מתבגרים המעריכים את קבוצתם באופן חיובי מבטאים העדפה תוך-קבוצתית במידה רבה יותר, מאלו המעריכים את קבוצתם בצורה נייטרלית או שלילית. קשר זה נמצא גם בקרב אלו שמוצאם הולנדי וגם בקרב קבוצות המיעוט שנחקרו. עם זאת מציין החוקר, כי הקשר בין המשתנים לא נמצא גבוה במיוחד, כלומר ישנם משתנים נוספים המסבירים את השונות בהעדפה תוך-קבוצתית,

לבד מהערכה כלפי הקבוצה. עוד נמצא, כי העדפה תוך-קבוצתית הייתה גבוהה יותר בקרב בני קבוצת הרוב, קרי ההולנדים. ממצא זה עולה בקנה אחד עם מחקרים שהראו, כי קבוצות בעלות מיצב גבוה מבטאות העדפה תוך-קבוצתית רבה יותר מקבוצות בעלות מיצב נמוך (Sachdev & Bourhis, 1985; 1987).

אשר לסלידה מקבוצת-חוץ, שם לא נמצאו הקשרים כמצופה. בהקשר למתבגרים מהקבוצות האתניות, לא נמצא הבדל בין אלו המעריכים את קבוצתם בצורה חיובית לאלו המעריכים אותה בצורה ניטרלית או שלילית, במידת הסלידה מקבוצות אחרות. לטענת החוקר, ישנו מנגנון פסיכולוגי שונה המשפיע על ההעדפה התוך-קבוצתית ועל הסלידה החוץ-קבוצתית. בהקשר למתבגרים הולנדים, שם נמצא קשר בין המשתנים, כאשר הקבוצה שנגדה ביטאו סלידה הייתה התורכים. זאת ועוד, אף על פי שכשמונים אחוזים מההולנדים לא ציינו שום קבוצה שאינם מסתדרים עם חבריה, אלו שצינו כזו קבוצה, היו הולנדים שביטאו הערכה חיובית גבוהה כלפי קבוצתם. החוקר סבור, כי ניתן לזקוף את ההבדל בין הולנדים לחברי קבוצות מיעוט אתניות לשוני במיצבן.

2.8 זהות אתנית: סיכום

בפרק זה דנו במושג הזהות האתנית ובהגדרות השונות שניתנו לו בספרות. הצגנו את מרכיבי הזהות שנבחנו בידי החוקרים ואת המדדים שבהם השתמשו להערכת מרכיבים אלה. עמדנו על הקושי בהכללה ובהשוואה בין מחקרים שהתבססו על כלים ייחודיים, וביתרון שבשימוש בכלים אחידים (Phinney, 1992). תיארנו את הכלי שפיתחה פיני, שהשימוש בו רווח כיום במחקרים רבים. עם זאת, גם לכלי זה נמצאו מבקרים, שטענו כי אינו רגיש דיו למאפיינים הייחודיים של חברי קבוצות המזהים עצמם עם יותר מקבוצה אחת.

עוד עמדנו על ההבחנה בין שני מודלים. המודל האחד רואה בהזדהות עם הקבוצה האתנית והזדהות עם קבוצת הרוב שני קצוות של רצף חד-ממדי. לפי גישה זו, אדם אינו יכול לחוש הזדהות חזקה

עם הקבוצה האתנית שהוא משתייך אליה, ובאותה עת הזדהות חזקה עם קבוצת הרוב. מודל שני מתייחס לשני ההיבטים כבלתי תלויים זה בזה. לטענת החוקרים התומכים בגישה זו, ניתן להזדהות ברזמנית עם שתי הקבוצות. רוב המחקרים שהבאנו תומכים בגישה שנייה זו. בדיון על הגורמים התורמים להתגבשותה של זהות אתנית בגיל ההתבגרות, נגענו בהשפעתן של המשפחה, הקהילה והחברה. לבסוף, הבאנו ממצאים הנוגעים לקשר בין זהות אתנית להערכה עצמית ולעמדות כלפי קבוצת הפנים וקבוצת החוץ. ראינו כי קשר זה מתוודך על ידי גורמים שונים כמו המיצב היחסי בין הקבוצות. למשל, למדנו כי המשתייכים לקבוצה בעלת מיצב גבוה מבטאים העדפה תוך-קבוצתית גבוהה יותר וסלידה כלפי קבוצות חוץ.

המחקר הרב על רכיבי הזהות האתנית, המשתנים שתורמים להתגבשותה, והשלכותיה על גורמים כהערכה עצמית, התבסס על קבוצות אתניות שונות (למשל, אפרו-אמריקנים ומקסיקנים בארצות הברית). בעבודה זו אנו מבקשים להתמקד בזהותם האתנית של יהודים שאינם חיים בישראל, קרי זהותם היהודית. בפרק הבא נביא את עיקרי הממצאים על הזהות היהודית, כפי שנידונו בכתבים ובפרסומים שונים.